

סקירת ספרים חדשים

עורכת המדור: אלישבע סדן

מאיר חובב (עורך) (2004). משטרת ישראל והנוער במבחן הזמנים. תל-אביב: אוניברסיטת תל-אביב, בית-הספר לעבודה סוציאלית ע"ש בוב שאפל, המרכז הבינתחומי לחקר מדיניות וטיפול בילדים ונוער, צ'ריקובר, מבט ברקאי. 364 עמודים.
סקר: אורי ינאי*

משטרת ישראל עומדת היום יותר מבעבר במוקד העניין הציבורי. מחד גיסא, המשטרה היא כוח ממלכתי, כמו-צבאי, הכפוף ישירות למטה הארצי בירושלים ומגויס להגנת הציבור במישורים שונים. מאידך גיסא, משטרת ישראל מבקשת לזכות בדימוי ובהכרה מקצועיים בתחומים שונים, ביניהם נושאי הטיפול בקהילה ובנוער. חשוב שאנשי מקצוע יהיו ערים לתפקידה של המשטרה, ובעיקר באותם תחומים הנוגעים לרווחת בני נוער וצעירים.

ספרו של מאיר חובב מתאר כיצד התפתחו במשטרת ישראל השירותים המיוחדים לטיפול בנוער, אופיים של שירותים אלה, תפקידם ותרומת משטרת ישראל בתפקידה זה. עורך הספר, ד"ר מאיר חובב, משלב בחייו את עולם המשטרה והקהילה. משטרה – משום ששנים רבות היה קצין משטרה. תחילה היה קצין נוער במחלקת חקירות במטה הארצי ולאחר מכן מילא במשך עשר שנים בערך את התפקיד, החדש בזמנו, של ראש המדור לנוער במשטרה. קהילה – משום שלאחר שפשט את מדי השתלב חובב בתפקידים בכירים במשרד העבודה והרווחה, שם עמד בראש שירות המבחן לנוער וניהל את אגף התקן. ספרו החדש של חובב שופך אור על גזרה חשובה במרקם היחסים המורכבים שבין משטרה וקהילה ומתמקד בעבודת הנוער.

בספר שלושה שערים. השער הראשון עוסק בטיפול משטרת ישראל בנוער והוא מחזיק שני פרקים שחיברו העורך ולוי-עדן (בעבר ראש מדור עבריינות נוער במשטרת

* אורי ינאי הוא פרופסור בבית-ספר לעבודה סוציאלית ורווחה חברתית ע"ש פאול ברוואלד, האוניברסיטה העברית בירושלים.

בשנים האחרונות מתמקדים מחקריו של פרופ' ינאי בגורלם של נפגעי פעולות איבה ופשיעה אלימה. הוא חוקר את צורכיהם של נפגעים אלה ואת השירותים הממלכתיים הניתנים לקורבנות טרור. מעמדה של משטרת ישראל והתייחסותה לבני נוער קשורות לנושא זה בשל פגיעותם של בני נוער וחשיפתם לאלימות.

ישראל ומנהל שירות המבחן לנוער). השער השני של הספר מציג נושא אחד בלבד, ממצאי מחקר שערכו ג'ק חביב ודליה בן רבי, המתמקד בפעילות משטרת ישראל בנושא עבריינות נוער (1996–2000). השער השלישי, שמאמרו מבוססים גם על ממצאי מחקרים, מתמקד בשאלה כיצד הקטין המצוי בהליך הפלילי תופס את פעילות המשטרה. מאמרה של דליה בן רבי מציג את עמדותיהם של בני נוער המעורבים בהליכים פליליים, ומאמרם של רונית חיימוב-אילי ונתי רונאל מציג את תפיסת ההליך הפלילי בעיני בני נוער שעברו על החוק. הפרקים ראו אור בעבר בצורת דוחות מחקר ובתור פרסומים פנימיים, והעורך ליקט ואיגד מקורות אלה ואחרים לספר.

מאמרם של חובב ולוי-עדן הפותח את השער הראשון נושא את השם "טיפול משטרת ישראל בנוער: רקע, התפתחות ומגמות לעתיד" (עמ' 21–148). הפרק סוקר תהליכים בינלאומיים ומקומיים אשר עיצבו את גישת משטרת ישראל לבני נוער. המחברים מזהים חמש תקופות שונות בטיפול משטרת ישראל בנוער: בתקופה הראשונה (1948–1957) לא היה קיים טיפול ייחודי בנוער. בתקופה השנייה (1958–1964) החלה להתפתח מודעות הצורך בטיפול ייחודי של משטרת ישראל בבני נוער: בנות ובנים. בתקופה השלישית (1965–1979) התרחב הטיפול בנוער והתמסד מבחינה ארגונית עם הקמת מדור מיוחד לעבריינות נוער במטה הארצי. ברמת השטח החלו תחנות משטרה לשתף פעולה בהפעלת מועדונים וחוגי ספורט, וקייטנות בחופשת הקיץ. הם הפעילו "פקחנים" ו"אנשי סיעוד" (כך במקור), שנועדו לסייע לקטינים הנתונים במצוקה נפשית, כלכלית או פיזית במענה לפניית הילדים עצמם, הוריהם או חבריהם למשטרה. מודל משטרת ליברפול שימש דוגמה לסוג זה של טיפול. התקופה הרביעית (1980–1997) התמקדה בתפקידים המסורתיים של המשטרה, שעיקרם ביצוע חקירות. בתקופה החמישית, שהחלה בשנת 1998, התפתחה המערכת המתמחה במניעת עבריינות נוער וחקירתה.

ניתוח המגמות השונות בהתייחסות משטרת ישראל לבני נוער בחמש תקופות אלה חשוב ומעניין, מה גם שהוא משקף מגמות שונות בחקיקה, הקמת ועדות ממלכתיות, ממשלתיות, יוזמת מחקרים ודברי ביקורת של גורמי חוץ ופנים. מראי המקום בפרק זה מכונים את הקורא למקורות מגוונים שבכתובים.

המאמר השני בשער הראשון נושא את השם "משטרת ישראל ועבריינות הנוער – החלטות אי תביעה" (עמ' 149–186). גם הוא נכתב בידי חובב ולוי-עדן. המאמר מציג היבט מיוחד במדיניות המשטרה וטיפול בעבריינות נוער: החלטות "אי-תביעה". פרק זה מרתק במיוחד – מצד אחד כי הוא מציג את מדיניות המשטרה והפרקליטות בנוגע לסגירת תיקים פליליים ואי הבאת עבריינים לדין, ומצד שני כי הוא מציג את המציאות, את ההחלטות שקיבלו קציני משטרה בתחום זה. זהו הפער בין המדיניות, הכללים וההוראות ובין המתרחש בשטח מדהים. מחקר שבוצע בתוך המשטרה בשנת

1996 הראה, ש"גם בעבירות המוגדרות חמורות כמו אונס, שוד או ניסיון לשוד, סחר וייצור סמים, גניבות רכב, תקיפה גופנית חמורה – רוב העבירות הראשונות טופלו בהליך אי־תביעה על אף הוראה מפורשת שבמקרים כאלה יש לפתוח בהליך פלילי." (עמ' 167). מחקר מעודכן יחסית בתחום (חביב ואחרים, 2001) מצא, ש־47 אחוזים מן העבירות שהוחלט לגביהן על "אי תביעה" התייחסו לעבירות חמורות מסוג פשע. קרוב לשליש (29 אחוזים) מן המקרים שבהם החליטה המשטרה על "אי תביעה" היו מסוג פשע חמור. דוח מבקר המדינה שבחן את נתוני המשטרה מצא, שבמחצית המקרים של "אי תביעה" ההנחיות בדבר הליך ההרתעה (למשל, אזהרת קטין בנוכחות הוריו) כלל לא קוימו. אי־ההלימה בין ההוראות לביצוען מותיר ספק רב בכל הקשור למידה שבה המשטרה מקיימת את ההוראות וההנחיות שלה עצמה.

השער השני של הספר מסכם את מחקרים של ג'ק חביב ודליה בן רבי ממכון ברוקדייל בנושא "פעילות משטרת ישראל בנושא עבריינות נוער בשנים 1996–2000" (עמ' 187–316). הפרק הפותח שער זה ממפה את רשת הקשרים הענפה, המרשימה והמורכבת שמשטרת ישראל מקיימת עם ארגונים ומוסדות בתחום עבודת הנוער. קשרים אלה אמורים לסייע למשטרה להתארגן ולפעול למניעת ביצוע פשעים בידי בני נוער. הפרק השלישי, גם הוא מציג את מדיניות המשטרה לגבי אי־תביעה, אך מתמקד במועדות צעירים ושובם לבצע מעשי פשע לאחר שלא נתבעו בפלילים. שני פרקים מעניינים מסכמים מחקר זה. הפרק "טיפול המשטרה בעבירות שקורבנותיהם קטינים" (עמ' 281–294) דן בקטינים נפגעי עבירה, אוכלוסייה הראויה להתייחסות רגישה ומיוחדת. ספק אם משטרת ישראל ערוכה לטפל בקטינים נפגעי עבירה, ואם היא מכירה בחובתה לפעול בתחום זה. כך גם היערכות המשטרה בתחום פשיעת בני נוער עולים, המתוארת בפרק הנושא שם זה (עמ' 259–280). ההתמקדות בבני נוער עולים שביצעו עבירה אינה פשוטה ונייטרלית. ספק אם היה מקובל בעבר להבחין בין ותיקים לעולים, אולם לאחרונה משטרת ישראל נוהגת לפרסם סטטיסטיקות המציגות את מבצעי העבירה, תוך הצבעה, במשתמע או במפורש, על עבירות שעולים חדשים, ובתוכם בני נוער, מבצעים. יש בכך כדי להצביע על מגמה חדשה, שבצדה אמנם יש התרעה חברתית, אך גם תיוג קבוצה שבאה זה מקרוב.

כותרת השער השלישי בספר היא "תפיסת הקטין הנמצא בהליך הפלילי את פעילות המשטרה" (עמ' 317–364). השער מציג ממצאי מחקרים המתמקדים במבצע העבירה. המחקר הראשון מציג את הדרך שבה הקטין, המצוי בהליך הפלילי, תופס את פעילות המשטרה והתייחסותה אליו. דליה בן רבי מציגה בפרק "עמדותיהם של בני נוער המעורבים בהליכים פליליים" (עמ' 317–342) את עמדותיהם של בני נוער שהיו מעורבים בהליכים כאלה ובוחנת את השתתפותם של ילדים בהחלטות הנוגעות להם. הפרק מתבסס על ממצאי מחקר איכותני שהתמקד בארבעה נושאים: חקירה משטרתית,

והתייחסות לילד, לדברים שהוא מעלה ולמערכת היחסים שהוא מציג. לצורך ביצוע מחקר זה נערכו מספר מפגשים עם בני נוער שעברו הליך פלילי. בן רבי ניתחה עם הילדים את חוויותיהם במפגש עם המשטרה, שירות המבחן, בית המשפט ועוד. בולט האלם שחשו רבים מן הנערים במפגשם עם רשויות אלה. הנערים לא הבינו את הזירה, את המתרחש, מה מצופה מהם, איך לדבר, אל מי וכיצד תתבצע הפנייה. אמנם ברקע עומדת זכותם להשתתף ולהביע את דעתם, זכות העולה מן האמנה לזכויות הילד, אולם ספק אם זכות זו ידועה לילדים, אם נאמרה להם ואם מיצו אותה.

מאמרם של רונית חיימוב-אילי ונתי רונאל בנושא "תפיסת ההליך הפלילי בעיני נוער עובר חוק" (עמ' 343-364) מציג את הדרך שבה בני נוער העוברים על החוק מבינים את ההליך שנכפה עליהם בידי המשטרה ואחרים. גם כאן נערך המחקר בגישה איכותנית והוא מפרט את תגובות הנערים בארבעה תחומים: הצורך שלהם במידע (לאחר שהם מעוכבים במשטרה) ובהבנת מידע אם נמסר להם, מעורבותם בהליך שהם עוברים לאחר עיכובם במשטרה, ותחושת הביטחון האישי שליוותה אותם בהליך זה. התמונה המצטיירת היא, שבהליך השיפוטי הילדים חשים ש"השופטים ועורכי הדין הם תומכי טיפול, ואילו השוטרים נתפסים כתומכי ענישה." (עמ' 358).

לקורא הישראלי, גם אם הוא איש מקצוע, מצטיירת משטרת ישראל כארגון צבאי למחצה, חמוש, הפועל בתחום ביטחון הפנים ורב בו הסמוי על הגלוי. עבורי היה ספרו של חובב חידוש מפתיע, משום שהוא מציג פנים שהציבור אינו ער להם בעבודת המשטרה, ואשר רבים מהם משיקים לעבודת הרווחה. ואכן, לאחר עיון חוזר בספר זה עולה הדילמה ביחס לטבעה של עבודת משטרה: האם משטרת ישראל היא "כוח לביטחון פנים", או שמא היא שירות לציבור. לכאורה, אלה שתי פנים של אותו מטבע, אך בפועל נגזרים מכל פן גם כללי התנהגות, דרכי פעולה ונורמות שונות – ספק אם הספר נותן תשובה על כך.

הספר עתיר מידע. הוא מציג פסיפס מורכב של מבנה משטרת ישראל, שחלקו מתמקד בתחום הנוער. על-מנת לתת לקורא פרספקטיבה נאותה, המחבר מציג את הכוחות שפעלו על משטרת ישראל ועיצבו את מדיניותה בחזית הנוער בשנים השונות. אני זוכר שאבי ז"ל, בנימין יונס, שניהל מוסד ילדים ונוער בחיפה, חזר בשנת 1953 מהשתלמות בחוץ-לארץ ובתיקו דגלון ירקרק עם האותיות PUK שנתן לו קצין משטרה, מפקד ה־Police Youth Club בפּינלנד, שם הקימה המשטרה מועדוני נוער כדרך ליצור קשר עם צעירים, להקטין את תופעת האלימות, ואולי גם לשלוט בה. והנה מתברר, שגם משטרת ישראל הפכה להיות, לאחר מספר שנים, שותפה ולעתים אף יוזמת של תוכניות שכוונתן למנוע שוטטות ועבריינות נוער. היכרות בני הנוער עם השוטרים נועדה לאפשר מגע אישי בין צעירים למבוגרים, ליצור מפגש שונה בין הנערה והנער ובין מי שממלא תפקיד ציבורי, בין שהוא במדים או בלבוש אזרחי. המחקרים המצוטטים

בספר והעדויות שבבסיסם אינם מצביעים על כבוד שרוחשים בני נוער למשטרה. היום משטרת ישראל עסוקה במטלות רבות והכרחיות. ספק אם נושא הנוער ניצב במרכז מעייניה וספק אם מיטב השוטרים מופנים לתחום רגיש ומקצועי זה.

אגב הדיון בהתפתחות משטרת ישראל, התארגנותה והתמחותה בתחום עבודת הנוער מעלה ספרו של חובב פרקים חשובים בתולדות המדינה. הספר עתיר מראי מקומות חשובים, מסתמך על מאות פרסומים, חלקם פרסומים פנימיים של משטרת ישראל, ניירות עמדה של קציני משטרה, דוחות סטטיסטיים ומחקרי הערכה פנימיים שהציבור אינו ער לקיומם ולממצאיהם. לעתים מסמכים אלה מחמיאים לשוטרים, אך על-פי רוב אינם מחמיאים, אלא מבקרים את מעשיהם ואת התנהגותם.

העורך מעיר, שאין בספרו ייצוג הולם לפעילותה של משטרת ישראל בקרב קבוצות ייחודיות, כגון המגזר הערבי והמגזר החרדי, ושחסרה התייחסות לנפגעי עבירה ולמי שהיו עדים לביצועה. ניתן להוסיף על כך, שחסרה גם התייחסות מיוחדת לעבריינות הקשורה להתמכרויות לסמים, רגישות לקבוצות שוליים, לאוכלוסיות עניות, לבני נוער עולים ועוד. צעירות וצעירים שאינם מוצאים את מקומם בעולם ה"נורמטיבי", אולי מוצאים את מקומם בעולם העברייני, המעניק תגמולים, מעמד והשתייכות, שהם לא הצליחו למצוא במקומות אחרים. על המשטרה להיות ערה לתפקידה הרגיש בחזית חברתית זו.

הספר מיועד לארבעה סוגי קוראים. ראשית, הוא מיועד לעובדים עם בני נוער, ולכל מי שעוסק בתחום זה, ובמיוחד קציני מבחן, עובדי מפת"נים, עובדי חינוך ומטפלים. שנית, הוא מיועד למי שמקבלים החלטות וקובעים מדיניות בתחום הטיפול בנוער. לקחים מתוך תוכניות שנוסו בעבר מצוטטים בספר בקפידה וניתן ללמוד מהם. שלישית, קציני משטרה יכולים להפיק רבות מהשתקפותם במראה שספר זה מעמיד בפניהם, למשל בתחומי אי-תביעה וחקירות, שבהם התמונה הרב-שנתית קשה ומדאיגה, אשר למרות ביקורת חוזרת ונשנית לא תמיד משתנה. הקבוצה הרביעית שיכולה ליהנות מקריאת הספר היא של אלה המתעניינים בפרקי ההיסטוריה של מדינת ישראל. כבר שמו של הספר מבטיח הצגת "ראי זמנים" והוא נותן פרספקטיבה רחבה ומעמיקה של עבודת הנוער כפי שמשטרת ישראל פיתחה אותה, ומתמודדת עמה לאורך השנים.

מאיר חובב, עורך הספר, קצין משטרה בכיר בעבר, העניק לעבודת המשטרה מימד שונה מכפי שהציבור, ובעיקר אנשי מקצוע, רואים בחיי היומיום. בספר זה משטרת ישראל מתגלה כמאמצת סממנים של שירות רווחה המבקש לפתח קשרים עם הקהילה ובני הנוער. מתוך כוונתה לבצע את יעדיה המשטרה, ממש כמו שירותי רווחה אחרים, מפעילה שיקול דעת וסמכות במגע עם הנוער.

נדיר צור (2004). רטוריקה פוליטית: מנהיגים ישראלים במצבי לחץ. תל-אביב: קו אדום, הקיבוץ המאוחד. 268 עמודים.
סקר: יוסף קטן*

מנהיגי מדינות מעורבים במגוון רחב של פעילויות שיש להן השפעה רבה ביותר על האזרחים. כשמדובר בראשי ממשלה, מעשיהם או מחדליהם מטביעים את חותמם על כיווני ההתפתחות של המדינות שהם מנהיגים ועל רווחת האוכלוסייה המתגוררת בהן. הניסיון ההיסטורי מצביע הן על מנהיגים שקידמו את מדינותיהם והן על מנהיגים שדרדרו אותן אל עברי פי פחת. פעילותם של המנהיגים שהצליחו ונכשלו בתפקידיהם מלווה עוד משחר ההיסטוריה בנאומים פומביים שנועדו לתאר את מעשיהם, להסביר אותם לאזרחים ולגייס את תמיכתם.

לא מעטים מנאומי המנהיגים, כמו אלה שנשאו אברהם לינקולן ווינסטון צ'רצ'יל, נהפכו לנכסי צאן ברזל של המורשה התרבותית של העולם המערבי והשפעתם הרגה אל מחוץ לגבולות המדינות שבהן הושמעו.

אם מקובל לומר, שאנשים ניכרים בכיסם, בכוסם או בכעסם, מנהיגים נמדדים פעמים רבות לא רק לפי מעשיהם, אלא גם לפי הנאומים שהם משמיעים, המהווים למעשה את אמצעי התקשורת העיקרי בשיח שבינם ובין האזרחים. לכשרון הרטורי של המנהיגים יש חשיבות מיוחדת בעידן הנוכחי, שבו הציבור הרחב חשוף לאמצעי תקשורת ההמונים (רדיו, טלוויזיה, עיתונות) שהמנהיגים מנצלים על-מנת להעביר את מסריהם לאוכלוסייה.

ספרו של נדיר צור מבוסס על הכרה זו בחשיבותו הרבה של הנאום כמרכיב מרכזי וחשוב ביותר בשיח בין המנהיג למונהגיו, ולפיכך הוא עוסק בניתוח של התכנים הכלולים בנאומי מנהיגים ובהבנת משמעותם.

הספר מבוסס על ממצאי מחקר שבחן נאומים שהשמיעו בכנסת שישה ראשי ממשלה בישראל (דוד בן גוריון, לוי אשכול, גולדה מאיר, מנחם בגין, יצחק שמיר ויצחק רבין) ומתמקד בנאומים שעסקו בנושאים ביטחוניים ומדיניים ונישאו הן בתקופות שגרה והן בתקופות של לחצים כמו מלחמת סיני, מלחמת ששת הימים, מלחמת יום כיפור ומתקפת הטילים מעיראק.

המחקר מבקש לבחון שתי סוגיות עיקריות: האם הרטוריקה של מנהיגים במצבי לחץ שונה מן הרטוריקה שלהם במצבי שגרה והאם טיפוסים שונים של מנהיגים מפעילים סוגים שונים של רטוריקה בשני המצבים (שגרה ולחץ).

* יוסף קטן הוא פרופסור אמריטוס לעבודה סוציאלית בבית-הספר ע"ש שאפל לעבודה סוציאלית של אוניברסיטת תל-אביב, וחוקר במרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל, ירושלים.

השערות המחקר הן אכן שמנהיגים המצויים במצבי לחץ משנים את הרטוריקה שלהם בכוונה להתאים אותה למצבים המשתנים ומנסים לתקן ולשפר בעזרתה את מעמדם הציבורי במידה שהוא התערער בשל מצבי הלחץ, ושקיים שוני בין טיפוס המנהיגים השונים בשימוש בסוגים השונים של הרטוריקה בעיקר במצבי לחץ.

המחקר מבחין בין שישה סוגים עיקריים של רטוריקה שמנהיגים משתמשים בהם: רטוריקה אינפורמטיבית, שעיקרה העברת מידע שנועד להסביר לציבור את המתרחש ולהצדיק את פעילות המנהיגים; רטוריקה מגייסת, המיועדת לגייס את תמיכת הציבור בעמדות המנהיגים ובמעשיהם; רטוריקה מרדימה, המבקשת להרגיע את הציבור ולשכנעו לא להיכנס לחרדה; רטוריקה אפולוגטית, המיועדת לתרץ מחדלים ולהסיר אחריות מכישלונות; רטוריקה מניעה, המבקשת להניע את הציבור לפעילות כלשהי; ורטוריקה טקסית, שנועדה ללכד את הציבור סביב סמלים משותפים.

המחקר אף עורך הבחנה בין שני סוגים עיקריים של מנהיגים: מנהיגים טרנס-אקטיביים (מתגמלים), המתרכזים בהספקת משאבים שונים לאזרחים, ומנהיגים טרנספורמטיביים (מעצבים), העוסקים בשינוי ובעיצוב מציאות חדשה.

החוקר מסווג את אשכול, גולדה מאיר ושמיר כמנהיגים מתגמלים ואילו את בן-גוריון, בגין ורבין כמנהיגים מעצבים. אבחון הסוגים השונים של הרטוריקה וטיפוס המנהיגים מבוסס על סקירה רחבה וממצה ביותר של הספרות במגוון של תחומים כמו: פילוסופיה, מדע המדינה, פסיכולוגיה, סוציולוגיה והיסטוריה העוסקת באמנות הנאום, במנהיגות ובתקשורת בין מנהיגים למונהיגים.

ממצאי המחקר, המבוססים על ניתוח תוכן של 202 נאומים של ששת ראשי הממשלה שנישאו בכנסת, אכן מצביעים הן על שינוי בסוג הרטוריקה שנעשה בו שימוש במצבי שגרה ובמצבי לחץ, והן על שוני בין טיפוס המנהיגים בשימוש בסוגים השונים של הרטוריקה.

בסקירה זו נסתפק בציון מספר ממצאים עיקריים המוצגים בספר: במצבי לחץ בולטת במיוחד הרטוריקה המרדימה, המשתקפת ב-29 אחוזים מן הנאומים. אחריה צועדות הרטוריקה האינפורמטיבית (25 אחוזים) והרטוריקה המגייסת (21 אחוזים). במצבי שגרה הרטוריקה המרדימה מאבדת את עליונותה ונדחקת לשוליים. במצבים אלה הרטוריקה הדומיננטית היא האינפורמטיבית ואחריה ממוקמת הרטוריקה המגייסת. כאמור, ניתוח נפרד של סוגי הרטוריקה שששת המנהיגים עשו בהם שימוש מצביעה על שוני לא מועט ביניהם.

קוראי "ביטחון סוציאלי", העוסקים בעיקר בנושאים חברתיים, היו אולי מגלים עניין רב יותר בקריאת הספר אילו עסק גם בניתוח של נאומי מנהיגים שעסקו בנושאים חברתיים וכלכליים. אמנם המחבר מציין, ובצדק רב, שהנושאים הביטחוניים-מדיניים ניצבים בראש סדר-היום הציבורי בישראל, ואילו הנושאים החברתיים נדחקו

פעמים רבות לשוליים. יתר על כן, לאורך שנות קיומה של המדינה מצבי לחץ חריפים היו בעיקר בתחום הביטחוני. יחד עם זאת, במהלך השנים נשאו ראשי הממשלה בישראל נאומים לא מעטים שעסקו בנושאים חברתיים.

יתרה מזו, ההיסטוריה של המדינה רצופה באירועים חברתיים רבים, שחלקם חרגו מן השגרה ויצרו מצבי לחץ. בהקשר זה ניתן להזכיר למשל את מאורעות ואדי סאליב בשנות ה-50, ואת התארגנות הפנתרים השחורים בסוף שנות ה-60 ובראשית שנות ה-70 של המאה הקודמת. אירועים אלה ואחרים יצרו תהודה ציבורית ועוררו דיונים שבמהלכם אף נישאו נאומים של מנהיגים שהתייחסו לאירועים אלה. אמנם הספר אינו עוסק בנאומים אלה, אך הוא מעודד את בחינתם ומניח ללא ספק תשתית מושגית מוצקה ושיטות חקירה הולמות שיסייעו בניתוחם והבנתם של הנאומים החברתיים.

יש לצפות שספרו של נדיר צור אכן יעודד חוקרים להיכנס לעובי הקורה של חקר הנאומים החברתיים והכלכליים, לבחון אותם בעזרת הכלים המושגיים והמתודולוגיים שהספר מציע ולהבין את משמעותם. בחינת הנאומים החברתיים והכלכליים שנישאו במהלך השנים מעל במת הכנסת ובמקומות אחרים עשויה אף לתרום לבחינת ההתפתחויות והשינויים שחלו במדיניות הרווחה בישראל. ניתוח כזה אף יאפשר השוואה בינם ובין הנאומים הביטחוניים והמדיניים ויסייע בבחינת שאלות כגון: האם קיים שוני בשימוש שעושים המנהיגים בסוגי הרטוריקה השונים בנאומים חברתיים ובנאומים ביטחוניים ומדיניים והאם המנהיגים משתמשים בסוגים שונים של רטוריקה כאשר הם פונים לקהלי יעד שונים.

היבט נוסף שראוי לחקור אותו הוא תגובת המונהגים לנאומי המנהיגים: האם אכן סוגי הרטוריקה השונים שנעשה בהם שימוש משיגים את יעדיהם, האם המונהגים קונים את "הסחורה" שהמנהיגים מנסים למכור להם. יש לקוות אפוא, שבעקבות מחקרו החשוב של נדיר צור, המספק תשתית מעולה לחקר התנהגות מנהיגים כפי שהיא משתקפת בנאומיהם, יבואו מחקרים נוספים המתרכזים בהיבטים שונים של נאומי מנהיגים בנושאים חברתיים.

מערכת מדור סקירות הספרים

מזמינה את ציבור החוקרים והכותבים, המעוניינים לסקור ספרים חדשים בתחום התמחותם, לפנות בצירוף מכתב קצר המציין קורות חיים ותחומי עניין, אל עורכת המדור ד"ר אלישבע סדן.

אפשר לפנות בדואר אלקטרוני mssadan@mscc.huji.ac.il, או בכתב אל: ד"ר אלישבע סדן, בית הספר לעבודה סוציאלית ורווחה חברתית ע"ש פאול ברוואלד, האוניברסיטה העברית בירושלים, הר הצופים, ירושלים 91905.

אוקי מרושק־קלארמן וסאבר ראבי (2005). אין דמוקרטיה אחת – תוכנית חינוכית רב־גילאית. ירושלים: הוצאת אדם – המדרשה לדמוקרטיה ושלום ע"ש אמיל גרינצווייג, 483 עמודים.
סקר: נמרוד אלוני*

דמוקרטיה היא הישג אדיר של המין האנושי, וכמו כל הישג אנושי הגשמתו כרוכה במאמץ רב וממושך של טיפות, השבחה ושימור. יתר על כן, כמו רציונליות בתחום החשיבה והומניזם בתחום המוסר, כך גם הדמוקרטיה בתחום הפוליטי לא בהכרח באה לבני האדם באופן טבעי: אין היא (כנראה) מימוש של גן ספציפי בגנום האנושי, או הגשמה של תוכנית מטפיסית או היסטורית, אלא פרקטיקה תרבותית, אשר ניכרת בלמידה משותפת ובניסיון מצטבר – ומכאן הישגיה וברכותיה לבני האדם.

אני מציין דברים אלה בדבר מקומה או מעמדה של הדמוקרטיה בתרבות האנושית, משום שעל בסיסם אבקש לשבח את ספרם של מרושק־קלארמן וראבי כטוב ביותר שהתנסיתי בו עד היום בתחום הבהרת דרכיה של הדמוקרטיה, הצגת אתגריה, והצעת מערכים חינוכיים לטיפוחה והנחלתה כיסוד מרכזי באישיותם ובנהגיהם של בני הדורות הצעירים.

אפתח בכך, שיצירה תרבותית איכותית ניכרת במידה רבה בתואמות שבין התוכן לצורה, בין המה לאיך, בין המתיימר למקיים. בהנחה שדמוקרטיה היא הפוליטיקה של ההומניזם – המשטר החברתי שערכי היסוד שלו הם כבוד האדם ושוויון ערך האדם, משטר שכולם נחשבים בו בני־חורין ושווי זכויות, ואשר מתקיים בו שיה פלורליסטי וסובלני בנוגע לדמות החברה ונהגיה – אזי ספר שמתיימר לחנך לדמוקרטיה מן הראוי שיגלם בכותביו, בצורתו ובתכניו את ערכי הדמוקרטיה ומטרותיה. ואכן, כך מתקיים בספר שלפנינו: כותביו הם אישה וגבר, יהודייה וערבי; כאלה הם גם המאפיינים של צוות החשיבה והכתיבה שסייע בידם; צורתו הפיזית, לשונו ועריכתו עושים אותו נגיש וידידותי לכל; דיבורו לעולם אינו פסקני או סכמני, אלא פותח, מכבד, תוהה ומאתגר; וגישתו פלורליסטית ועדכנית – כך שיהיה ברור לכל שאין דמוקרטיה אחת, אלא יש דמוקרטיה חיה, מתהווה ומתפתחת במספר גישות או חלופות מקבילות.

גופו של הספר בנוי מהצלבה של קטגוריות מושגים שהן מהותיות לדמוקרטיה, ובחינת התוצרים של הצלבות אלה גם בתחום העיוני וגם בתחום החינוכי. קטגוריה מושגית אחת כוללת את מה שהמחברים מזהים כגישות או כאידיאולוגיות המרכזיות של הדמוקרטיה: 1. הדמוקרטיה הנייטרלית; 2. הדמוקרטיה הליברלית; 3. הדמוקרטיה

* ד"ר נמרוד אלוני הוא מרצה בכיר בפילוסופיה של החינוך וראש "המכון למחשבה חינוכית" במכללת סמינר הקיבוצים, תל-אביב.

הסוציאל-דמוקרטית; 4. הדמוקרטיה הסוציאליסטית; 5. הדמוקרטיה הרב-תרבותית; 6. הדמוקרטיה הלאומית; 7. הדמוקרטיה הפמיניסטית. חשוב לציין כאן, שחלופות אלה, כפי שכל אחד יכול לראות, אינן "תורה למשה מסיני", אלא תוצרים היסטוריים ותרבותיים, וכמובן שעצם הדיון העיוני והביקורתי במהות הדמוקרטיה מאפשר לחלוק על הבחנות אלה ולהציע הבחנות אחרות, או חלופות שנראות תקפות יותר מן החלופות שהוצגו לעיל.

הקטגוריה המושגית השנייה כוללת את מה שהמחברים מזהים כערכים המרכזיים, או כיסודות המכוננים, של כל דמוקרטיה באשר היא דמוקרטיה: 1. יסוד השוויון – על קשת מובניו ושימושיו, דוגמת שוויון ערך האדם, ושוויון בזכויות, בהזדמנויות ובהליכים משפטיים; 2. יסוד החירות – על מובניה השונים כחופש, כאוטונומיה, או כחירות מבורות וממחסור; 3. יסוד הזכויות – על השתמעויותיו כזכויות האדם והאזרח, וזכויות חברתיות ותרבותיות; 4. יסוד הכרעת הרוב – והפרשנות השונה של תחומי החלתו והסייגים המגבילים אותו מנימוקים של חירויות הפרט וזכויות אזרחיות ותרבותיות; 5. יסוד שלטון החוק – על מעמדו בחברה מתוקנת ועל גבולות הציות לחוק מטעמים של דבקות בערכי היסוד המוסריים והדמוקרטיים; 6. יסוד החברה האזרחית – על ההשתמעויות השונות של ימנות אזרחית וקהילתית, הפועלת לעצב את דמות החברה, ונהגיה מחוץ למרחב המסורתי של המפלגות הפוליטיות.

חשוב לציין, שתכנים אלה מוצגים כמסע מודרך בנֶרְטִיב הדמוקרטי. ראשית, המחברים מניחים את כל "הקלפים על השולחן" ומפגישים אותנו הקוראים עם המעיין שממנו נולד הספר, עם השותפים שחברו בהתקנתו, ועם החזון החינוכי שאותו הם מבקשים לקדם. שנית, הכותבים מצהירים על מאפייניו המהותיים של השיח הדמוקרטי – רציונליות, פלורליזם וסובלנות – ופורסים בפנינו בשיטתיות ובבהירות את מובנם של המושגים, העמדות והסוגיות שבאמצעותם יוצגו התזות המרכזיות של הספר ושבאמצעותם יוכלו הקוראים לפענח את משמעות התזות ולעמוד על ערכן ועל תקפותן. מכאן ואילך מוצלבות שבע צורות או גישות הדמוקרטיה עם ששת היסודות המהותיים לדמוקרטיה, כאשר בכל שלב ושלב הדיונים הרעיוניים וההפעלות החינוכיות מבטיחים לקוראים התנסויות במשמעויות ובהשתמעויות של צורות הדמוקרטיה הללו לא רק באמצעות הראש, אלא בגישה הוליסטית וחוויתית – מבחינה אינטלקטואלית, רגשית, חברתית, ואקזיסטנציאלית-זהותית.

לסיכום, אתגר החינוך לדמוקרטיה הוא אדיר ומורכב, משום שהוא נדרש לגעת ולטפל בהתכוונות, ברגישויות, בתובנות, בהרגלים ובהתייחסויות שנארגים יחד לכלל התנהגות פומבית דמוקרטית: כזו ה"משרדת" נאמנות לערכי היסוד המוסריים של חירות ושוויון; לערכים אינטלקטואליים של פתיחות, רציונליות, רפלקטיביות וביקורתיות; ולערכים חברתיים של הגינות, אחווה, פלורליזם וסובלנות. מובן הדבר,

כפי שבא לידי ביטוי בתזה המרכזית של הספר, שהמשקל היחסי שפרטים או קבוצות מייחסים לכל אחד מן המשתנים הללו מעמיד לרשותנו את הרפרטואר המגוון של צורות, גישות או פרשנויות של דמוקרטיה. דומני, שכספר עיוני ומדריך חינוכי, הספר "דמוקרטיה אחת" עומד במשימה זו בצורה ראויה לכל שבח: אותנטי בדיבור של מחבריו, רציני ותובעני באתגריו, אינטלקטואלי וחוויתי באורחותיו, אידיאליסטי וחינוכי ברוחו, אך חף מכפייתיות רעיונית ודוגמטיות חינוכית.

ורד סלונים־נבו (2005). **הערכת טיפול: מערכים חד מקריים ושיטות נוספות**. באר שבע: הוצאת הספרים של אוניברסיטת בן־גוריון בנגב. 303 עמודים.

סקר: רמי בנבנישתי*

הערכת האפקטיביות של הפרקטיקה בעבודה סוציאלית מעסיקה אנשי מקצוע, מקבלי החלטות וחוקרים במשך שנים רבות. יש ככל הנראה הסכמה רבה על כך שערכי העבודה הסוציאלית מחייבים שכל מטפל יבחר בדרכי הטיפול היעילות ביותר עבור המטופל ובעייתו. אולם, הגישות להבטיח התאמה זו הן שונות ורבות. הן נבדלות זו מזו בין היתר בדרכים המוצעות ליצירת ידע תקף בתחום ההערכה, בהרשאה להכליל מהקשר חברתי אחד לאחר, במידת ההסתמכות על פרקטיקה המבוססת על ראיות, ובאיזון בין דרישות הטיפול לדרישות מחקר ההערכה.

בין הגישות להערכה יש למערכי מחקר חד־מקריים (single-case designs) מקום היסטורי חשוב. הם נחשבו, ועדיין נחשבים בעיני רבים, פתרון רצוי לרצון ולצורך לבסס את הפרקטיקה על ידע שיטתי ועל הערכה מתמשכת. בארצות־הברית רישוי של בתי־ספר לעבודה סוציאלית, וקבלת רישיון אישי של עובד סוציאלי, מחייבים הכשרה ושליטה במיומנויות הנדרשות לשם ביצוע הערכות אלה. לפיכך, עשרות אלפי אנשי המקצוע שם עברו הכשרה ונבחנו בתחום. אולם, כל המחקרים מצביעים על כך, ששיעור העובדים המשתמשים בהערכה שיטתית במהלך עבודתם המקצועית הוא זעיר. גם בארץ נושא זה נלמד באוניברסיטאות, אך מעטים הם אנשי המקצוע העושים שימוש בשיטות שלמדו באוניברסיטאות.

נראה אפוא, שנושא הערכת הטיפול בעזרת מערכים חד־מקריים ראוי לטיפול

* פרופסור רמי בנבנישתי הוא חוקר ומורה בקורסים וסמינרים לשיטות מחקר בבית־הספר לעבודה סוציאלית ורווחה חברתית ע"ש פאול ברוואלד, האוניברסיטה העברית בירושלים ועומד בראש קבוצת המחקר "בריאות נפש ורווחה של ילדים ובני נוער" של בית־ספר זה.

מעמיק, ולספרות המסייעת לא רק להקנות ידע ומיומנויות, אלא גם הנעה ליישם גישה זו בעבודה המקצועית היומיומית. הספר שלפנינו הוא ניסיון ראשון בעברית להקנות את הידע הרלוונטי בתחום זה, תוך הצגת מספר רב של דוגמאות מן הפרקטיקה, המצביעות על התרומה האפשרית של הערכת הטיפול להשגת מטרותיהם של הפונים.

הפרק הראשון מניח את התשתית לחיוניות של הערכת טיפול. המחברת מציגה היבטים שונים של תהליך ההערכה, ובעיקר של הערכה חד-מקרית, שעשויה להיות להם תרומה חשובה. חלק מן התרומה נובע מן ההשפעה של ההערכה על המטפלים, על המטופלים ועל יחסי הטיפול: עצם המעורבות של המטפלים בהערכה מחייבת אותם להתייחסות ממוקדת ומושקעת בטיפול; מעורבותם של המטופלים בניטור עצמי עשויה להביא לשינוי ישיר בהתנהגויות ובמחשבות שלהם; מטפלים ומטופלים העוסקים יחד בהגדרת הנושאים שיוערכו ובדרכים שבהם ניתן יהיה לזהות שינוי, מנהלים באותה עת דיאלוג על התוצאות ומשמעויותיהם בטיפול.

הפרק השני מציג את העקרונות המנחים של המערכים החד-מקריים. המחברת מתארת את המרכיבים המרכזיים של מערכים אלה. הפרק דן בבחירת נושאים להערכה והגדרתם; במדידה חוזרת ונשנית של בעיות שהוגדרו כמטרות לטיפול; באיסוף נתונים לפי אחד ממערכי המחקר האפשריים; בהשוואה בין קו בסיס (טרום-טיפול) לטיפול עצמו; בהצגת הממצאים בצורה גרפית ובהסקת מסקנות המותאמת למערך המחקר שנבחר ולתוצאות שהתקבלו. הפרקים הבאים בספר מרחיבים את הדיון בכל אחד מעקרונות אלה.

בפרק השלישי, "בחירת בעיה להתערבות והגדרתה", המחברת דנה בדרכים שבהן המטפל והמטופל פועלים כדי להגדיר את הבעיה שתהיה מוקד הטיפול שאותו מעריכים. כמו-כן נדונים הדיאלוג בין המטפל למטופל ובחירת הבעיה המתאימה לטיפול ולהערכה. הדיון נסב על הבדלים בין סגנונות ושיטות טיפול ביחסם לחשיבות ההתמקדות בבעיה אחת המוגדרת היטב. הפרק מציע כיצד להגיע להגדרה אופרטיבית של הבעיה, ומציג שתי דרישות להגדרה כזו: מה הפונה חושב או מרגיש או עושה כשהוא חווה את הבעיה, ומה השכיחות של תגובות אלה.

הפרק הרביעי דן בבחירת מטרת ההתערבות והגדרתה. כאן המחברת מנסה להגדיר מה הן מטרות טובות ומתאימות לטיפול, בהתחשב בגישות התיאורטיות השונות המנחות את המטפלים. למשל, מטרה שרבים הסיכויים שתושג בהצלחה וכך תביא לחוויה חיובית, בחירה במטרות שהן בעלות משמעות עבור המטופל ומטרות שהן בסיס לשינויים חשובים. ככל שתהליכי הגדרת הבעיה, שפורטו בפרק השלישי, הובילו להגדרות אופרטיביות ברורות וחד-משמעיות יותר, כך קל יותר לגזור מטרות מתאימות לטיפול.

הפרק החמישי עוסק במדידה. כאן בחרה המחברת לעסוק בסוגיות של מדידה בפרספקטיבה רחבה, ולהציג את המסגרת המושגית הרחבה יותר של מדידה, ולא דווקא להתמקד במה שייחודי למערכי מחקר חד־מקריים. בין היתר היא מציגה את סולמות המדידה השונים (שמי, סידורי, רווחי, ומנה), ואת המושגים של מהימנות ותקפות. כמו־כן, היא דנה בנושאי מדידה שיש להם משמעות מיוחדת בהערכת טיפול, כגון ריאקטיביות (ההשפעה של עצם המדידה על התוצאות), רגישות לזיהוי שינוי, "ישירות" (מדידה הקרובה לתופעה עצמה), שימושיות, והאתיקה של תהליך המדידה. בהמשך הפרק מוצגים ומודגמים סוגים שונים של מדדים: מדדים לעיגון עצמי, מדדי דירוג, מדדים סטנדרטיים ותצפיות. הפרק מפרט מאפיינים של תצפיות על הפונה ועונה על שאלות כגון: מי צופה, כל כמה זמן ולמשך כמה זמן צופים, איך להגדיר משתנים לצפייה, כיצד מסמנים ומתעדים את התצפית, איך מגיעים לרמת מהימנות גבוהה בין צופים, ומה מקומו של המטופל בתהליך.

הפרק השישי מתמקד בהתערבות. כאן המחברת עוסקת בנושא שבדרך־כלל מוקדשת לו תשומת לב מעטה בלבד. היא פותחת ואומרת שיש מספר רב ביותר של שיטות התערבות שונות וגם התערבויות המתאימות למקרה אחד, ומשום כך חשוב לתעד ולאפיין את ההתערבות שנבחרה על־פני פרמטרים מרכזיים. היא מתארת שבעה פרמטרים וביניהם: הגדרת שיטת ההתערבות העיקרית (פרטנית, משפחתית וכדומה), והגישה הטיפולית העיקרית (כגון, דינמית, קוגניטיבית, מערכתית ועוד). נוסף על פרמטרים מוכרים אלה המחברת מוסיפה גם את מקום המפגשים, מי הנוכחים, תכני ההתערבות, הטכניקות והמשימות העיקריות שניתנו למטופל. המחברת מדגישה נושא חשוב נוסף, שבדרך־כלל נשמט מן הדיון, והוא ניטור אופן העברת הטיפול ובדיקה שאמנם הטיפול נמשך ושהוא מתקיים לפי הפרמטרים שהוגדרו לאורך זמן (סוגיה זו מופיעה לעתים בספרות תחת הכותרת של "נאמנות הטיפול", fidelity באנגלית).

הפרק השביעי מתאר מערכי מחקר חד־מקריים שונים ודן ביתרונות ובמגבלות שלהם. כאן מציגה המחברת מושגים מעולם התוכן של איומים לתוקף פנימי וחיצוני, בהקשר המיוחד של מערכי מחקר חד־מקריים. מערכי המחקר המתוארים כאן הם על־פני הרצף מן המערכים הפשוטים ביותר ליישום עד המערכים המורכבים יותר (כגון, מערכים של "ריבוי קווי בסיס" ו"התערבויות שלובות"), המתאימים למצבים מיוחדים.

הפרק השמיני מציג את הניתוח החזותי־גרפי של הנתונים המתקבלים בעזרת מערכי המחקר החד־מקריים והפרק התשיעי עוסק בניתוח הסטטיסטי של הנתונים. כאן המחברת מתארת גם את דרכי החישוב של ממוצע, חציון, ונטייה לאורך זמן. היא קושרת מדדים אלה להסקת מסקנות הנובעות מניתוח הנתונים החזותי, ולחיבור שבין הממצאים המתקבלים מן המדדים ובין המסקנות שניתן להגיע אליהן. הפרק

מציג דוגמאות רבות ומפרש אותן לאור הגישות הרווחות בתחום זה, בעיקר בארצות-הברית.

הפרק העוסק בניתוח הסטטיסטי מציג את הדיונים שהם רלוונטיים לשאלות הנוגעות לרמת המובהקות הסטטיסטית של השינויים שתועדו במסגרת המחקר החד-מקרי. ניתוח זה הוא מורכב למדיי, ובספרות ניתן למצוא רק דוגמאות בודדות של ניתוחים סטטיסטיים מתוך הפרקטיקה. ואמנם, גם בספר זה, בניגוד לפרקים האחרים, מוצגות רק דוגמאות היפותטיות.

בפרק העשירי המחברת עוברת מדיון במערכים חד-מקריים לדיון בהערכה יישומית. כאן היא מתייחסת למה שמקובל לקרוא בשם "הערכות קליניות", שהן פחות שיטתיות ויותר פרי התרשמות. המחברת מציעה לשלב בין שיטות ההערכה השונות ועל-ידי כך לחזק את השפעתן החיובית על הטיפול. היא מבחינה בין הערכת מטפלים, הערכת מטופלים, והערכת אחרים. לגבי כל זווית ראייה המחברת מתארת את המגבלות והיתרונות ומציעה דרכים היכולות להעשיר את דרך ההערכה. כמו-כן מובאת בפרק גישה להערכה המבוססת על השוואה עם בני אדם דומים. שיטה זו אינה נפוצה כמו אחרות ומוצגת כאן בליווי דוגמאות. שתי השיטות הנוספות ממוקדות במידה שבה המטופל השיג את מטרותיו – שיטת ה"goal attainment scaling" ושיטת כוכב-המטרה – המבוססות על הגדרת יעדים מוקדמת והשוואה בין היעד ובין מצב המטופל בסיום הטיפול.

הפרק האחרון מנתח את הניגוד הקיים בין שני תפקידים של איש המקצוע בהערכה חד-מקרית – תפקיד המעריך ותפקיד המטפל. המחברת בוחנת ניגוד זה בעת הגדרת הבעיה והמטרה לטיפול, בחירת מערך ההערכה, מדידת הבעיה לאורך זמן, הגדרת ההתערבות ומעקב אחר ביצועה. לגבי כל שלב מתוארים הניגודים האפשריים ומומלצות דרכים שונות להתגברות עליהם.

כפי שהסקירה עד כאן מבהירה, ספרה של ורד סלונים-נבו על הערכת טיפול הוא מקור עשיר מאוד למידע ולתובנות על אחד החלקים המורכבים והשנויים ביותר במחלוקת בעבודה המקצועית. לעתים קרובות ממקמים את עצמם כותבים בתחום זה באחד ה"צדדים" של הוויכוח – בצד המחייבים הערכה שיטתית בעזרת מערכי מחקר חד-מקריים, או בצד השוללים אותה. הספר הנוכחי מציג גישה אחרת, המנסה לשלב בין שתי הגישות. ניכר שהכותבת היא אשת מקצוע בטיפול ואמונה על הספרות האקדמית והמחקרית, המנסה לגשר בין זווית הראייה של המטפל בשדה לזו של איש אקדמיה ומדע. גישור זה מעיד על סלונים-נבו שהיא אינה אורתודוקסית בגישתה ושהיא נותנת לגיטימציה למערכים פשוטים ביותר (כגון מערך התערבות בלבד), שקשה להניח שאחרים היו מוכנים לכנות בשם "מערך מחקר על נבדק יחיד". ואמנם, סלונים-נבו מביאה דוגמאות רבות מניסיונה הטיפולי העשיר, ובמקביל מצטטת

מחקרים (בהם כאלה שהיא עצמה ערכה) שהם רלוונטיים לתחום זה. זהו שילוב נדיר וראוי לנושא זה.

להערכת, הספר היה יכול להיות שלם יותר, אילו בחרה המחברת להרחיב את הדיון בהקשר המושגי ואף הפילוסופי שבו התפתחה גישת ההערכה המבוססת על מערכים חד־מקריים. הקדמה מקיפה יותר היתה מאפשרת למקם את סוגיות הערכת הטיפול ואת הבחירה במערך חד־מקרי בהקשר של התפתחות העבודה סוציאלית. ניתן היה להוסיף דיון באידיאולוגיות ובתפיסות העולם המהוות בסיס לגישת הערכה זו, לעומת תפיסות אחרות באשר לתפקיד הטיפול. ייתכן שדיון עיוני זה היה מסייע למטפלים לבחון בצורה מעמיקה יותר את ההשלכות של הערכת הטיפול המוצעת כאן על הפרקטיקה שלהם, ואולי גם מעודד אותם לשלב הערכה בעבודתם המקצועית. הספר כתוב בשפה ברורה, תוך מאמץ מתמיד לשמור על שפה שאינה טכנית מדי, ויחד עם זאת מציג את המידע הרלוונטי בתחום זה בדרך בהירה ומדויקת. אין ספק שלספר זה תהיה תרומה חשובה לקהל התלמידים לעבודה סוציאלית באוניברסיטאות בארץ, שאינם נוטים לקרוא את הספרים הרבים בנושא זה הכתובים באנגלית. ההצגה של מקרים רבים, אמיתיים והיפותטיים, כמו גם דוגמאות לטפסים המתאימים לפרקטיקה, יתרמו רבות למי שירצו ליישם את ההמלצות בפרקטיקה שלהם. מן הראוי שספר יימצא בספרייה של כל מטפל, גם אם אינו חסיד של גישות שיטתיות לטיפול ולהערכה.

אורית קמיר (2005). שאלה של כבוד: ישראליות וכבוד האדם. ירושלים: הוצאת כרמל. 250 עמודים.
סקר: יובל אלבשן*

מעטים הם מלומדי המשפט במדינת ישראל ששמור להם מקום של כבוד בפנתיאון השינוי החברתי בישראל כמו זה הרשום על שמה של אורית קמיר. מאבקה נגד נושא ההטרדה המינית הוא אחת הדוגמאות המובהקות (שלא לומר, הבודדות) ליכולתו של אדם יחיד לחולל שינוי חברתי של ממש דרך מערכת המשפט. כעת, אחרי שלכאורה הסתיים השלב הראשון של מאבק זה בהצלחה, פונה קמיר לקרב הבא והוא כבר גדול ורחב וקשה בהרבה, הקרב על הכבוד.

מילה פשוטה היא "כבוד" ועם זאת טעונה עד מאוד. ייכנס כל אדם לאולם כלשהו

* עו"ד יובל אלבשן הוא מנהל המרכז הקליני לזכויות אדם ולאחריות חברתית ומרצה בכיר בפקולטה למשפטים, האוניברסיטה העברית בירושלים.

של בית-משפט במקום פלוני וישהה שם שעה קלה. מובטח לו, שישמע אותה למצער עשרות פעמים. עורכי-דין מרבים לעטר בה את דבריהם, השופטים מרבים להשתמש בה בפסקי-הדין שהם כותבים, ואפילו הנאשמים הבלתי מיוצגים מתהדרים בו ללא הרף. למעשה, קשה לחשוב על מילה פופולרית יותר בעגה המשפטית הנפוצה מאשר "כבוד". בעיקר בהקשר של "כבוד האדם", וביתר שאת מאז המהפכה החוקתית של 1992, עת נחקק חוק יסוד: כבוד האדם וחירותו. כבודה של מילה זו במקומו מונח, תרתי משמע.

אלא שבשביל קמיר, כמו תמיד, העובדה שזה "שכיח", "נפוץ" או "מקובל", אינה מספיקה. היא מבקשת גם שנבין את משמעותה, ולפיכך היא פותחת את ספרה בשאלה קצרה, שלוש מילים בסך הכל, שלכאורה אין פשוטה ותמימה ממנה: "מהו כבוד האדם?" (עמ' 9). נו באמת, מניד בראשו הקורא המומחה, מה הבעיה? הרי כבוד האדם הוא... עוברת דקה, חולפות דקותיים ואז מגלה אותו קורא מומחה את מה שגילתה קמיר לפניו, שלמרות שנעשה שימוש כה תכוף במושג, אין תשובה מספקת ומלאה לשאלה זו. ובמילותיה של קמיר, מסתבר ש"מלוא כל הארץ כבוד האדם – אך תווי פניו מטושטשים, חמקמקים, מתפוגגים." (שם, שם). וכאשר הקורא מרים את עיניו מן הכתוב בעמוד הראשון הוא כבר מבין עד כמה הוא אינו יודע. או אז מתברר לו, שכל חייו המקצועיים הוא הרבה לעשות שימוש במושג בלי להבין אותו על בוריו. אז מהו, לכל הרוחות, "כבוד האדם" הזה?

מילא שלקורא לא ברור המושג, דבר זה קורה וזה בוודאי אינו המושג האחרון שהוא יעשה בו שימוש בלי להבינו עד תום. אלא שמסתבר, שגם עבור המחוקק המושג אינו ברור. גם עבור אותו מחוקק, שקבע שהכבוד הוא ערך היסוד של השיטה בישראל במסגרת אותו חוק יסוד: כבוד האדם וחירותו בשנת 1992, המושג לוט בערפל, וכך גם לבתי-המשפט שעשו בו שימוש תדיר לפני חוק היסוד, ובוודאי אחריו, כמעט בכל פסק-דין שדן בנושא מיצוי זכויות והגנה עליהן. בהקשר זה, עמימות המושג עלולה להיות בעיה של ממש, שכן דווקא בזירות אלה – של החקיקה והשיפוט – היא מתורגמת להכרעות ערכיות המשפיעות על החברה. דומה, שהכוונה העצום והחופש הבלתי מוגבל הטמון בעמימות שניתן בידי אותם שופטים מעורר חרדה אצל קמיר וחרדה זו היא שמובילה אותה לבקש ולפענח מושג יסוד זה. ראשית היא מבקשת להפשיטו מטלאי-הטלאים שהוא הולבש בהם עם השנים (שנים רבות לפני אותה מהפכה חוקתית) ולאחר מכן להלבישו בחליפת הבגדים הראויה.

בניגוד למלומדים אחרים, הנוטים לזלזל במחוקק הישראלי ובבחירות שהוא עושה, קמיר מתייחסת ברצינות – כפי שהיא עצמה מעידה – "לבחירה הישראלית בערך הכבוד כמבטא את הדימוי העצמי הישראלי הקולקטיבי, כמכריז על מחויבותה האידיאולוגית של המדינה וכבסיס לזכויות האדם בישראל." (עמ' 11). גם משום כך

היא מנסה לפרוט אותה למטבעות משפט של יום יום. כדרכה, היא אינה משאירה אבן אחת שאינה הפוכה. נקודת המוצא שלה היא, שהמונח "כבוד" בשפה העברית ובלהג הישראלי מסתיר בחובו משמעויות רבות, הנבדלות זו מזו ולעתים אף סותרות זו את זו. היא טוענת בצדק, שלא מדובר בריבוד לשוני בלבד, אלא בערכים שעשויים להתנגש זה בזה. דומה שזו גם הסיבה לשימוש הרב שנעשה במושג. העמימות היא שאפשרה זאת, שכן המושג כשלעצמו סובל הכל.

קמיר פותחת את המסע בשרטוט שהיא מכינה עבור הקורא (עמ' 15). אם תרצו, מפת נבוכים היא ואם תרצו, זו מפת דרכים עם קריאת כיוון ברורה. לצורך זה היא מפרקת את המושג "כבוד" לארבע אפשרויות המקבילות למושגים honor, dignity, respect ו־glory. יקשה להבהיר את עומק ההבחנה ביניהם ברשימה כה קצרה, ולמרות זאת אנסה: הפירוש הראשון מובע במושג honor, שקמיר היטיבה לתרגמו כ"הדרת הכבוד". בחברת הדרת כבוד, הכבוד הוא רכושו החשוב ביותר עלי אדמות של האדם. לפיכך הוא יגן עליו בכל מחיר מפני יריביו, שינסו בתורם לגזול נתחים מכבודו כדי להאדיר את כבודם שלהם. הפגיעה בכבוד של פלוני מתורגמת לעלייה בכבודו של אלמוני שפגע בו. דפוסי התנהגות של חברת הדרת כבוד הולידו בעבר את כללי הדו־קרב כאמצעי לפתור סכסוכי כבוד, ובמציאות הנוכחית הם מובילים לאלימות של בני נוער, מן הסוג המוכר לנו לאחרונה במועדונים. איך אמר קאזה, גיבור המחזמר "קובלן": "כולם היו יודעים אז טוב מאוד, למי למי יש יותר כבוד." (מילים: דן אלמגור).

פרשנות שונה ממנו היא "הכבוד הסגולי", שהוא תרגום המושג dignity. "הכבוד הסגולי" מבטא רף מינימום של כבוד אדם וממנו נגזרות זכויות האדם הבסיסיות ביותר, כמו החירות ממחסור או הזכות לחיים. הכבוד הסגולי הוא שזכה להגנה מרכזית בהכרזה האוניברסלית לכל באי העולם בדבר זכויות האדם של האו"ם משנת 1948. מדובר בכבוד גרעיני, שכל פגיעה בו מחלישה את משפחת בני האדם.

הכבוד הסגולי הוא חלק מכבוד אחר, "כבוד מחיה", או respect. זה האחרון כולל אותו, אבל מכיל מובנים נוספים, שכן הוא כולל הכרה בזולת ובצרכים שהם חיוניים לאדם כדי להתעצם, להתקדם ולממש את הפוטנציאל הגלום בו. מכבוד המחיה נגזרות מרבית הזכויות החברתיות והקבוצתיות המוכרות לנו. הוא חל "על מגוון גדול של היבטים בחיי האדם הן כאינדיבידואל והן כחלק מקבוצה." (עמ' 35). בעוד שהכבוד הסגולי הוא פסימי, האופטימיות היא הדומיננטית אצל כבוד המחיה. מקבלתו עולה הסכמה שהאדם הוא יצירה ולפיכך יש לו חירות להתעצם וזכות להתקדם ולפרוח.

מושג הכבוד האחרון הוא glory, או בלשונה של קמיר: "הילת הכבוד". כאן היא מקשרת בין מושג הכבוד ובין מסורות דתיות, המשוות לכבוד זה "נופך של זיו, זוהר,

הוד, ותפארת מלכות עולם, יראה ותהילה." (עמ' 37). ההילה נוצרת בשל ההקשר האלוהי. האדם נברא בצלם אלוהים ומשום כך כבודו נגזר מכבוד בוראו. לפיכך "הילת כבוד האדם היא תכונה מולדת, מוחלטת, טבועה בכל אדם, שאין צורך לרכוש אותה ולא ניתן לקעקעה." (עמ' 38).

הפרדת הכבוד לארבע משמעויות־מפתח אלה מאפשרת לקמיר לבצע ניתוח סוציולוגי, משפטי, היסטורי ולשוני של המתרחש בארצנו. הממצא המרכזי, לעניות דעתי, הוא, שהחברה הישראלית היא חברה של "הדרת כבוד" (honor), אף־על־פי שהיא מתיימרת להיות חברה של "כבוד סגולי" (dignity). קמיר מבססת טיעון זה על ההיסטוריה הציונית עוד טרם כינון המדינה. אף שמו של הספר, "שאלה של כבוד", לקוח ממחזה שכתב מפס נורדאו בשנת 1907, ואשר בו הגיבור היהודי מת "מוות של כבוד" בעימות עם שוטר גרמני.

דבר זה נכון לגבי הציונות והוא נכון גם לגבי בתי־המשפט. קמיר מוכיחה זאת, למשל, ביחס השיפוטי בכל הקשור למעמד הנשים בשיטת המשפט (עמ' 165 ואילך): האישה, כחברה בחברת הדרת הכבוד הציונית, נתפסה כ"אישה אדם" (עמ' 179). בתור שכזו היתה הציפייה ממנה שגם אם נפגעה כאישה, היא תדע להתמודד עם זה "כמו גבר סוג ב'", קרי: תבטל את עצמה ואת הפגיעה בה אל מול חשיבות המשימה הלאומית, כדי לא לקלקל את גבריות הקולקטיב היהודי החדש שנוצר כאן. קולקטיב שראה ביהודי הגלותי דמות נשית חלשה ושאף להיבדל ממנו.

וזה רק על קצה המזלג. הספר כתוב בצורה רהוטה ושווה לכל נפש. הדילמות שהוא מתמודד אתן רלווטיות לכל גורם טיפולי. כדרכה, קמיר אינה מסתפקת בדיון הגותי תיאורטי והיא מבקשת להלביש בשר על השלד הרעיוני. המשימה שהיא מטילה עלינו, העוסקים מדי יום ברווחת האדם ובהגנה עליו, רחבת היקף: "לראות, לזהות, לאבחן ולהבין סוגים שונים של התנהגויות ויחסי גומלין שעד כה לא נתנו להם שם של כבוד... [כאשר] הבנת תפקודיהם השונים של סוגי הכבוד שלנו מאפשרת שליטה ובחירה באילו מהם להשתמש באילו הזדמנויות, כיצד ובאיזו מידה." (עמ' 217–218). בצדק היא מסיימת את ספרה באמירה, ש"עשייה זו יכולה להיות בעלת השפעה של ממש על איכות החיים בישראל".

Martin Schludi. (2005). *The reform of Bismarckian pension systems. A comparison of pension politics in Austria, France, Germany, Italy and Sweden*. Amsterdam, The Netherlands: Amsterdam University Press. 311 Pages.

סקר: דב פלג*

מערכות פנסיה מתנהלות בשתי צורות: צורה אחת היא ביטוח סוציאלי אשר במסגרתו המימון הוא באמצעות דמי-ביטוח סוציאליים (הקשורים לרמת ההכנסה) והמערכת היא מעין-ביטוחית. בשיטה זו החל קנצלר גרמניה, אוטו פון ביסמרק, בסוף המאה ה-19, לכלול את כל המדינה ומשום כך היא נקראת על שמו. הצורה השנייה היא של מערכת פנסיה הממומנת ממערכת המיסוי הכללית והיא ממומנת פנסיה אחידה, או לפי מבחני-הכנסה. שיטה זו הונהגה בהיקף מלא במספר ארצות אחרי מלחמת העולם השנייה, בהמשך לדו"ח שחיבר ויליאם בֶּנוֹרִידג', לפי הזמנת ממשלת בריטניה בזמן המלחמה. משום כך היא נקראת "שיטת בֶּנוֹרִידג'", על שמו.

הספר שלפנינו דן בשינויי הרקע הכלכליים, החברתיים, הפוליטיים והדמוגרפיים, שהתחוללו בעשורים האחרונים והצפויים להתחולל בעשורים הבאים, ובהשפעתם על מערכות הפנסיה. הספר עוסק בעיקר במערכת הפנסיה הביסמרקית, אך הוא כולל גם דיון בהשלכות של שיטת בוורידג'. הספר עוסק בתהליכים הכלליים של מערכות הפנסיה, וכדוגמה מתוארות בפירוט ההתפתחויות באוסטריה, בצרפת, בגרמניה, באיטליה ובשוודיה. הספר רלוונטי גם לישראל, שכן מערכת הפנסיה היחסית לשכר אצלנו היא ביטוחית-ביסמרקית במהותה. נספח 1 (עמ' 249) מספק תיאור מפורט של מערכות הפנסיה שהיו נהוגות בחמש הארצות הללו בשנת 1986, לפני גל הרפורמות האחרון. תיאור זה מאפשר לקבל תמונה מדויקת של התפתחות מערכות הפנסיה בארצות אלה. בפרקים 4 עד 9 מפורטות הרפורמות שנערכו מאמצע שנות ה-80' עד ראשית שנות האלפיים.

יתרונו הגדול של הספר הוא בהצגת הרקע הכלכלי-חברתי, הפוליטי והדמוגרפי שבבסיס כל רפורמה. במיוחד יש להדגיש את הניתוח הפוליטי המפורט לגבי כל רפורמה, הממחיש כמה חזק משולבות מערכות הפנסיה במערכת הפוליטית בכל ארץ. לפיכך, בכל שלב של רפורמה ניתנות דוגמאות מפורטות של המערכה הפוליטית שהתנהלה סביבן.

* דב פלג היה בשנים 1985–1994 יושב-ראש האגף לביטחון סוציאלי בהסתדרות, ובמסגרת תפקידו אחראי על קרנות הפנסיה. הוא השתתף בחיבור רוב הצעות החוק לביטוח-חובה לפנסיה המונחות בכנסת. בימים אלה הוא עוסק בהכנת הצעת-חוק לחלוקת זכויות פנסיה בעת גירושין.

המבוא לספר (עמ' 9 ואילך) כולל את עיקרי הטיעונים שיופיעו בהמשך. מצב השוק העולמי, התחרות הקשה בשוק הסחורות, השירותים וההון, ובמידת מה גם בתחום העבודה (בעיקר באירופה), מקשים על היכולת להטיל את מימון הפנסיה על הוצאות העבודה, כלומר על המעסיקים. "תקנות מאסטריכט" של האיחוד האירופי מקשות מאוד על מימון הפנסיה: הן מגבילות את הגירעון התקציבי ל-3 אחוזים מן התל"ג ואת החוב הלאומי ל-60 אחוזים מן התל"ג במדינה. לעומת זאת, האבטלה מקטינה את המקורות בטווח הקצר וההזדקנות של האוכלוסייה מגדילה את יחס התלות (בין עובדים מממנים ובין פנסיונרים מקבלים) המגדיל את צורכי המימון הנחוצים לשמירת רמת פנסיה ראויה (פנסיה המאפשרת להמשיך את רמת החיים אחרי הפרישה מן העבודה). המחבר מציין, שמדינות הרווחה האירופיות נאלצו לסגת במידת מה מרמת הפנסיות שהשיגו, תוך מאבקים פוליטיים קשים בין השחקנים העיקריים, שהם הממשלה, המפלגות והפרלמנט והאיגודים המקצועיים (ובמידה קטנה יותר גם אירגוני המעסיקים). פירוט של יחסי התלות הנוכחיים והצפויים לטווח הארוך אפשר למצוא בעמוד 309 של השנתון הסטטיסטי "קשישים בישראל" (2004), וב-OECD, 2005, עמוד 82.

תוצאות הרפורמות תלויות בכוח הפוליטי היחסי של "השחקנים" ובמבנה המוסדי של המדינה, ושני אלה הם נתונים הקשורים בהתפתחות ההיסטורית בעשורים האחרונים. לפיכך החליט המחבר על סדר פרקים בעל רצף היסטורי. הפרק הראשון דן בניתוח הלחצים הכלכליים והדמוגרפיים על הפנסיה, ובחלופות הפנסיוניות לפתרון (עמ' 20-50); בפרק השני מובא תיאור מפורט של הרפורמות האפשריות במערכות הרווחה הביסמריקיות. הדגש הוא על יתר התאמה בין המימון לפנסיות. רק שתי מדינות (שוודיה ואיטליה) עברו משיטת DB (Defined Benefit, כלומר קביעת זכויות מראש) לשיטת DC (Defined Contribution, כלומר פנסיה לפי ההפרשות), ושתייהן הוסיפו גם קטע צובר עם חשבון פנסיה אישי. רק שוודיה הצליחה לסגור את פער המימון ולהגיע לאיזון המערכת עד 2040 ואילך בעזרת פתרון משולב, הכולל גם הקטנת מה של הפנסיות (פירוט רב על כך ניתן לקרוא בפרקים הרביעי והחמישי, מעמ' 89 ואילך).

בפרק השלישי מופיע פיתוח תיאורטי של מערכת הכוחות הפוליטיים אל מול בעיות הפנסיה לטווח הקצר ולטווח הארוך. בפרקים הרביעי עד השמיני מוצג פירוט של מהלכי הרפורמה בכל מדינה, תוך שימת דגש על ה"שחקנים" הפוליטיים בזירה הפוליטית שבה נקבעות התוצאות. כך ניתן להבין את הקשר בין הלחצים הפוליטיים ובין האמצעים והפתרונות הפנסיוניים שננקטו בכל מדינה. הפרק התשיעי מסכם וקושר בין התיאוריה להתפתחויות למעשה. בפרק זה מבהיר המחבר שהפתרון הקל יחסית לסגירת פער המימון של הפנסיות

הוא העלאת דמי־הביטוח, ואכן זה צעד שננקט בשלבים הראשונים, אך נבלם בלחצי הגלובליזציה והאיחוד האירופי. הפתרון השני הוא דחיית גיל הפרישה, ביטול פרישה מוקדמת, והגדלת חלקם בעבודה של הוותיקים בשוק. קו זה התחזק לאחרונה ותרם יותר ויותר לסגירת הפער במימון הפנסיות. למשל, בשוודיה בוצע המהלך של עבודה חלקית ופנסיה חלקית מגיל שישים, דבר שהגדיל מאוד את עבודת הוותיקים, שבמדינה זו שיעורה הוא הגבוה באירופה. במידת מה פגעו עושי הרפורמות בפנסיות, אך התאמצו לשמור על המטרה של שמירה על רמת החיים אחרי הפרישה, מניעת עוני בקרב הקשישים (עמ' 15-20) וקיום הסולידריות החברתית הפנים־דורית והבין־דורית. יש לזכור, שמערכות הרווחה הביסמרקיות בנויות בשיטה "שוטפת", כלומר, בעיקרון אין צבירה, או שיש צבירת רזרבה כלשהי. זוהי שיטת ה"Pay-as-you-go". שיטה זו פגיעה מאוד לעליית יחס התלות. בשל כך העבירו בשוודיה ובאיטליה קטע מן המערכת לשיטה צוברת, למרות שבשיטה הצוברת נוספים הסיכונים של שוק ההון, וגובר הסיכון האישי לא להגיע למטרה הפנסיונית.

הפרק השלישי הוא הפרק המרכזי בספר, ובו נעשה גם ניתוח האופציות לרפורמה במערכת הפנסיה. המחבר קבע מספר קני־מידה לבחינת האופציות: תרומה להקטנת הפער האקטוארי במערכת הפנסיה והפיסקלי (תקציב המדינה), השפעה על תמריצי שוק העבודה, השפעה על פער ההוצאות לטווח הקצר והארוך במערכת הפנסיה, השפעה על שיפור חלוקת ההכנסה ומניעת עוני, השפעה פנים־דורית ובין־דורית, משמעויות פוליטיות ומשפטיות של כלי הרפורמה המוצע.

להעלאת דמי־הביטוח יש מחיר כלכלי ופוליטי כבד, משום שהעלאה כזו מגדילה את ההוצאות הנלוות לשכר וכך פוגעת בכושר התחרות. שיטה זו משמשת כלי חשוב במשחק הפוליטי ובעיקר לקראת בחירות, ועל־פי רוב היא רגרסיבית, עקב תקרת־גבייה ושיעור אחיד של דמי הביטוח, וגם בשל התנגדות "טבעית" למיסוי. לפיכך, יש רפורמות המבטלות, או מעלות, את התקרה ומרחיבות את בסיס גביית דמי־הביטוח. לעתים מוחלף מימון ביטוחי הנגבה מדמי־הביטוח במימון באמצעות התקציב, שכן המימון מן התקציב מעורר פחות התנגדות ישירה מצד המבוטחים משלמי דמי־הביטוח. הגדלת רובד אחד, האוניברסלי, שבו הפנסיה שווה לכל, על חשבון הרובד השני, הביטוחי, שבו הפנסיה יחסית לשכר, משפרת את חלוקת־ההכנסה ומקטינה את העוני. כמו־כן, שיטה זו מגדילה את התמריץ לעבוד, כי יש פחות מס לפי השכר.

כאשר מתרחש משבר פיסקלי קיימת נטייה לפגוע בפנסיות קיימות, כי אז החיסכון שייווצר הוא מידי; והלחץ הפיסקלי הוא דמוגרפי לטווח ארוך. אז נוקטים מבצעי הרפורמות, שהם בדרך כלל הממשלות, מגוון של אמצעים, לרבות מעבר חלקי לשיטה הצוברת, כמו שנעשה בשוודיה ובאיטליה. המחבר מסביר, שהפגיעה בפנסיות קיימות תלויה ביחסי הכוחות הפוליטיים, ובעיקר בכוחם הפוליטי של הגמלאים.

העלאת גיל הפרישה היא כלי יעיל מאוד, שכן היא מאפשרת להגדיל את ההכנסות למערכת ולהקטין את ההוצאות בבת אחת. בדרך-כלל, משווים קודם כל את גיל הפרישה בין המינים (לרוב לגיל 65), ומאוחר יותר מעלים את גיל הפרישה לכל. צעדים אלה ננקטים בהדרגה, במשך שנים רבות, ופטורים מהם אנשים בגיל מתקדם.

מספר רפורמות קשורות במהלך של התאמת הפנסיות להפרשות מן ההכנסה או השכר באופן ישיר יותר מאשר באמצעות המיסוי: מעבר ל-DC או ל-IRA (Individual Retirement Account), כלומר חשבון פנסיה צובר אישי. לעתים מעבר זה הוא על חלק מן ההפרשה. למשל, בשוודיה הוא על 2.5 אחוזים מתוך 18.5 אחוזים של דמי ביטוח מן השכר, כדי להימנע מהוצאות מעבר עצומות, שכן בעת המעבר לפנסיה צוברת יש לשלם דמי-ביטוח פעמיים – פעם אחת לשוטף ופעם אחת לצבירה. למען מטרה זו יש ממשלות, למשל שוודיה, המממנות לעתים את המעבר מן התקציב. כמה אמצעים מקובלים בתחום זה, והשימוש בכל אחד מהם תלוי בכוחות הפוליטיים ובמבנה המוסדי. למשל, קביעת "השכר הקובע לפנסיה" לפי מספר גדול יותר של שנים, עד חישוב כל שנות העבודה; חישוב הפנסיה לפי שיטת "הממוצעים" לכל שנות העבודה, במקום לפי "שכר אחרון"; חישוב השכר רק למספר השנים הטובות ביותר; או קבלת הפנסיה המרבית לפי שנות עבודה רבות יותר, עד 50 שנות עבודה בהולנד.

הקטנת הפנסיות נעשית במספר אמצעים: שינויים בשיטת עדכון הפנסיה. למשל, במקום עדכון לפי השכר הממוצע, מעבר למדד המחירים לצרכן, או דילוג על תקופת עדכון, או הכנסת מכפיל הקשור בתוחלת החיים למדד העדכון. בעמוד 27 בספר מובא לוח המסכם את היתרונות והחסרונות של האפשרויות השונות לקיצוץ ההוצאות במערכת פנסיה.

נפרט קצת את הדוגמה לרפורמה בשיטת הפנסיה השוודית (פרק 4. עמ' 89). זוהי, כאמור, הדוגמה היחידה לשיטה שבעזרתה הצליחו לפתור באופן מלא את הפער האקטוארי לטווח ארוך (עד שנת 2040). המשחק הפוליטי בשוודיה הוא בין מפלגות שמרניות לסוציאלי-דמוקרטיות, גם בזמן שהשמרנים הגיעו לשלטון למשך תקופות קצרות. כמו-כן, יש במדינה זו איגוד מקצועי חזק, ה-LO, שהוא בעל השפעה בתוך המפלגה הסוציאלי-דמוקרטית. בשל לחץ קשה לטווח קצר עקב מיתון כבד ואינפלציה בראשית שנות ה-90, החלה הרפורמה בשוודיה במעבר חלקי ל-DC, פנסיה בהתאם להפרשות, ובקיצוץ בעדכון הפנסיות. במקביל, החל טיפול בטווח הארוך, עקב צפי להודקנות האוכלוסייה בשיעור שהוא מן הגבוהים בעולם המפותח. הפגיעות בפנסיות נערכו, כפי שצויין, למרות התנגדות האיגוד המקצועי, מפני שנוצר שם הסכם בין מפלגתי שאפשר זאת. נעשה ניסיון לבטל את השיטה של עבודה חלקית ופנסיה חלקית, אך ניסיון זה נכשל בלחץ האיגוד המקצועי.

לקראת סוף שנות ה-90 השתפר המצב הכלכלי בשוודיה, וכך התאפשר הסכם

בין-מפלגתי על הכנסת הקטע הצובר לפי חשבון אישי, IRA, לפתרון המבני לטווח הארוך, אם גם תוך התנגדות כלשהי של האיגוד המקצועי. המבנה שהתקבל, אחרי משא-ומתן שנמשך עד שנת 2003, היה מעבר ל-DC "רישומי" (notional). היינו: המערכת נשארה "שוטפת" עם דמי-ביטוח לקופה משותפת, אך לכל עובד נרשמו הפרשותיו לשם חישוב הפנסיה בעת פרישתו. כך נוצר תמריץ אישי לעבוד יותר. כמו-כן, נוסף רובד צובר על בסיס הפרשת 2.5 אחוזים מן השכר (מתוך 18.5 אחוזים). העובד מחליט האם לתנהל הקרן האישית שלו בחברה פרטית או ציבורית, הפנסיה מחושבת לפי כל שנות העבודה. פנסיה מלאה ניתנת אחרי 30 שנות תשלום לפחות. הפרישה אפשרית מגיל 61, אך פנסיה מלאה ניתנת רק מגיל 65. פרישה מוקדמת מביאה לקיצוץ הפנסיה בחישוב אקטוארי ודחייתה מובילה לתוספת מתאימה לפנסיה. עדכון הפנסיה נעשה לפי מדד המחירים לצרכן, אולם מחושב מעל התייקרות של 1.6 אחוזים לשנה, עם מכפיל הקשור בהזדקנות ובצמיחת המשק. הרפורמה הביאה גם למהפכה בגביית דמי-הביטוח, כאשר מחצית התשלום הוטלה על העובד, בעוד שבעבר שילמו זאת רק המעסיקים.

הרפורמה בשוודיה היא דוגמה מצוינת להצלחה שמקורה בשילוב של אמצעים מקצועיים מורכבים ורבים ומשחק פוליטי ממושך בין השחקנים בזירה המדינית שאפשר פשרות מתאימות בלי לאבד את העיקר. כך הושג איזון לטווח ארוך, בלי לבטל את מהות הסדרי הרווחה במשק ובחברה.

תיאור זה מטרתו לסייע לקורא הישראלי, המעוניין לבחון את הרפורמה העמוקה בפנסיה שהתחוללה אצלנו בשנים האחרונות. המערכת הפנסיונית אצלנו היא כאמור ביסמרקית – ובכך היא מתאימה לשיטות המפורטות בספר. אך השחקנים הפוליטיים כמעט נאלמו ונעלמו, ובעיקר – נציגות העובדים וההסתדרות, שלא השתתפו בקביעת המהלכים. משום כך העזה הממשלה לנקוט צעדים חד-צדדיים קשים ללא משא-ומתן, כמו למשל, הלאמת קרנות הפנסיה (פלג, 1997).

ספרו של שלודי על פנסיות ביסמרקות הוא ספר חובה לעוסקים במערכת הפנסיה ולפעילים בתחום, כמו גם לקוראים המשכילים שרוצים להעמיק בפרטים המקצועיים הנוגעים לשינויים במערכת הפנסיה ובהבנת המאבק הפוליטי שעמד מאחוריהם.

מקורות

מכון ברוקדייל ומשאב (2005). קשישים בישראל, שנתון סטטיסטי 2004, מבט בין-לאומי. ירושלים.

פלג, ד' (1997). הרפורמה במערכת הפנסיה. בטחון סוציאלי, 49, 97–130.
International Social Security Association & Social Security Administration of USA (2004). *Social security programs throughout the world. Europe: Country Summaries.*

OECD (2005). *Pensions at a glance. Public policies across OECD countries.*

עיון ראשון

בנג'מין ר' בארבר (2005). ג'יהאד נגד מק'עולם (מאנגלית: דרורה בלישה). תל-אביב: בבל. 504 עמודים.

בארבר מתאר בספר זה שני עולמות-תרבות ואת העימות הדיאלקטי הבלתי נמנע ביניהם. הקפיטליזם (מק'עולם) הוא מערכת יצרנית משוכללת שמצליחה לגייס המון רצונות פרטיים שמניעים אותם אינטרס אישיים. יחד עם זאת טוען המחבר, זוהי שיטה שכושלת בחלוקה ולכן גם בביטחון ובצדק. אם באופן מקומי יש מדינות לאום שהצליחו לאזן את הרווח והצדק לקפיטליזם דמוקרטי, הרי ברמה הבינלאומית האסימטריה משתוללת והיא הסיבה לאנרכיזם שבו פורח הטרור. משום כך הג'יהאד הוא גם התוצאה, ולא רק הניגוד של "מק'עולם". הספר מתאר מלחמה בין ג'יהאד ובין מק'עולם שלא ניתן לנצח בה. המחבר טוען, שרק מאבק של הדמוקרטיה נגד שניהם גם יחד יוכל להשיג ניצחון צודק למען כדור הארץ. בארבר מציג חזון של עולם שבו ניתן יהיה לקיים את מנהגי הדת בביטחון, לא פחות מאשר את הרגלי הצריכה. בארבר מציע בספר זה הגדרה חשובה לרב-תרבותיות, שהיא הגנה על ערכי התרבות כחלק מהגדרת החירות, ולא כהתנגשות עם ההגנה על החירות.

יצחק בריק (עורך) (2005). זיקנה בקו העוני. תל-אביב: קו אדום, הוצאת הקיבוץ המאוחד וספרי אשל. 240 עמודים.

הספר הוא אסופת מאמרים שערך פרופ' יצחק בריק, מנכ"ל אש"ל, האגודה לתכנון ולפיתוח שירותים למען הזקן בישראל. בספר נכללים תשעה מאמרים העוסקים בהיבטים שונים של השפעת העוני על מצבם של אנשים זקנים. המאמר המקדים הוא של העורך והוא מצביע על חומרת התופעה של זקנה בעוני, ממדיה השונים ואפשרויות לתיקון המצב. שאר המאמרים מגוונים מאוד. לדוגמה, "עוני וזקנה: אספקטים פסיכולוגיים" (יעקב לומרניץ); "משפט זקנה ועוני" (רות בן ישראל); "מעוני כזקנה פיזית לנסיקה רוחנית" (מרדכי רוטנברג).

חגית גור (עורכת) (2005). **מיליטריזם בחינוך. תל-אביב: בבל. 369 עמודים.**

חגית גור מביאה אוסף של מאמרים שנערך בעקבות כנס בינלאומי ששמו כשם הספר, אשר התקיים באוניברסיטה העברית בידושלים ובסמינר הקיבוצים בשנת 2001. העורכת וכותבות המאמרים (כל הכותבות, למעט כותב אחד, הן נשים) מציגות בעיה: המיליטריזם, שלשיתן נוכח בחברה הישראלית בכל תחום, בכלל זה בחינוך, אינו זוכה לתשומת לב ביקורתית ראויה מצד החברה. הספר מבקש לתקן את המצב ולהצביע, מנקודת מבטן של הפדגוגיה הביקורתית והפמיניזם, על מסרים גלויים וסמויים בחינוך הפורמלי והלא פורמלי, לנתח ולהבין אותם. הספר דן בדרכים השונות שבהן החינוך בישראל הופך את הנוכחות של צבא ומלחמה למובנת מאליה בחייהם של צעירים וצעירות, יוצר את ההצדקות הנדרשות ומאפשר את הנכונות הרגשית, לא רק להתגייסות והקרבה, אלא גם לנכונות לפגוע באחר.

בספר יש שישה שערים. המבוא מציג את עמדתה האישית והמקצועית של העורכת. בשער הראשון, "מגן ועד אוניברסיטה", מציגים ומנתחים שישה מחברים מסרים מיליטריסטיים ושוביניסטיים של מערכת החינוך על כל רמותיה. השער השני, "סוציאליזציה לתרבות מיליטריסטית", מציג שלושה מאמרים על חיברות למצבי מלחמה. בשער השלישי, "זכרון ושכול", מובאים שני מאמרים על טקסי יום הזיכרון בבתי-הספר. בשער השלישי, "הורות ומשפחה", כלולים שני מאמרים המציגים השלמה והתרסה של משפחות כלפי גיוס ההורות לצורכי הצבא. בשער האחרון, "נסיונות התמודדות", נכלל מאמר אחד המביא עבודות של סטודנטים לאמנות חזותית המתמודדים באופן ביקורתי עם נושאים צבאיים. המאמרים מלווים בצילומים ובהמחשות חזותיות.

עידית וייס, ג'וני גל ויוסף קטן (2005). **הוראת מדיניות חברתית: מסגרת קונספטואלית לתוכנית הוראה. ירושלים: מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל. 47 עמודים.**

את החוברת כתבו שלושה מרצים המלמדים מדיניות חברתית באוניברסיטת תל-אביב (וייס וקטן) ובאוניברסיטה העברית (גל). שיתוף הפעולה ביניהם התאפשר במסגרת מרכז טאוב, אך העניין שלהם בהוראת התחום ברור. אכן, קיימת אי-בהירות באשר למה ולאיך בהוראת מדיניות חברתית. החוברת עונה בעיקר על השאלה מה יש ללמד.

היא מתחילה בהקדמה על מצב ההוראה של מדיניות חברתית באקדמיה בארץ, ממשיכה לקשר שבין עבודה סוציאלית למדיניות חברתית, ודנה בצורך בהכשרה לפרקטיקה של מדיניות, כולל הצבת הרציונל לפרקטיקה כזאת והצגת הקשיים בהוראת התחום. בחלקה האחרון של החוברת מוצעת תוכנית מפורטת ומודגמת להוראת מדיניות חברתית במסגרת הלימודים לתואר בוגר בבתי-הספר לעבודה סוציאלית בישראל.

עמי וולנסקי (2005). אקדמיה בסביבה משתנה: מדיניות ההשכלה הגבוהה של ישראל 1952–2004. תל-אביב: קן אדום, הוצאת הקיבוץ המאוחד ומוסד שמואל נאמן למחקר מתקדם במדע וטכנולוגיה. 422 עמודים.

הספר עוסק בסוגיות מדיניות של ההשכלה הגבוהה, המחבר, ד"ר עמי וולנסקי, הוא חוקר מדיניות החינוך, ושימש, בין היתר, סגן המנהל הכללי של משרד החינוך לתכנון והערכה. בספר כלולים תשעה פרקים. בפרק הראשון, שהוא המבוא, נסקרות מגמות השינוי בעולם ההשכלה הגבוהה בסוף המאה ה-20 ומוצג הרקע למחקר שהספר מבוסס עליו, אשר מטרתו היתה לבחון את מגמות השינוי במבנה מערכת ההשכלה הגבוהה בישראל. הפרק השני מתאר את התהליך של גיבוש הצעת חוק המועצה להשכלה גבוהה. הפרק השלישי מתאר את הרקע להקמת הוועדה לתכנון ולתקצוב (ות"ת), שהיא הכלי לתכנון צורכי ההשכלה הגבוהה בישראל. הפרק הרביעי מנתח את השינוי שחל במבנה מערכת ההשכלה הגבוהה ובהרחבת הנגישות אליה במהלך חמישים שנה. הפרק החמישי מתאר את התפתחות השלוחות של אוניברסיטאות מחוץ-לארץ בישראל. הפרק השישי מתאר את התהליכים השונים למיזון ולקבלה למוסדות ההשכלה הגבוהה. הפרק השביעי מנתח את האופן שבו עוצבו דפוסי העבודה של הוועדה לתכנון ולתקצוב מאז 1974. הפרק השמיני מביא את הביקורת המצטברת בישראל על המועצה להשכלה גבוהה ועל האוניברסיטאות החל משנת 1999. הפרק התשיעי והאחרון מסכם את השינוי המבני שהתרחש במערכת ההשכלה הגבוהה הן תחום הנגישות והן במעמדם של מוסדותיה ומעריך כיווני התפתחות עתידיים של המערכת כולה. זהו ספר חשוב למי שרוצה לדעת יותר על המערכת הזאת, כמו גם למי שפועלים בתוכה. הוא מאפשר הבנה של המרכיבים השונים של מערכת ההשכלה הגבוהה בארץ ושל ההתפתחויות החברתיות העוברות עליה בשנים האחרונות.

יוסי יונה ויהודה שנהב (2005). רב־תרבותיות מהי? על הפוליטיקה של השונות בישראל. תל־אביב: כבל. 184 עמודים.

יוסי יונה, פרופסור לחינוך באוניברסיטת בן־גוריון, ויהודה שנהב, פרופסור לסוציולוגיה באוניברסיטת תל־אביב, הם גם ממקימי הקשת הדמוקרטית המזרחית. בספרם הם מנתחים את השיח הציבורי על רב־תרבותיות, ודנים בגישה התיאורטית הרב־תרבותית ובעימותיה עם גישות תיאורטיות שונות. בספר ארבעה פרקים. הפרק הראשון, "הרטוריקה של הרב־תרבותיות בישראל", דן באופן שבו רטוריקה זו חוסמת דיון פתוח וענייני בשונות ובריבוי התרבויות בארץ. הפרק השני, "שש מסורות שיח תיאורטיות", והאופן שבו הן עוסקות בשונות ובריבוי תרבותי, ממפה את המרחב התיאורטי שנדונה בו רב־תרבותיות. בפרק השלישי, "ליבה משותפת במבחן הרב־תרבותיות", המחברים מבקרים את מערכת החינוך בישראל, שלטענתם מציעה לתלמידים גרסה חדשה, אם גם מרוככת, של "כור ההיתוך". הפרק הרביעי, "רב־תרבותיות בישראל: עמדה פרוגרמטית", מקיים דיאלוג עם שש מסורות השיח השונות שהוצגו בפרק השני, כדי להציע עקרונות יסוד מנחים לגיבושה של עמדה רב־תרבותית בישראל.

אילנה סלמה אורתר (2005). מחנה היהודים: עקירה, פליטות והגירה. הרצליה: מוזיאון הרצליה לאמנות עכשווית והוצאת הקיבוץ המאוחד ספריית קו אדום אמנות. 136 עמודים בעברית, 120 עמודים באנגלית ובצרפתית.

אילנה סלמה אורתר היא אמנית, והספר שלה הוא תיעוד של פרויקט אמנותי שהוא גם תיעוד מחנה המעבר ליהודים שהיה במרסיי, ושימש תחנה בדרכם של האמנית והוריה מאלכסנדריה לישראל בשנות ה־50 של המאה הקודמת. הספר מתאר, בכתב ובתצלומים, את האקולוגיה של המחנה הזה, שגרת החיים בו, הגיאוגרפיה והארכיטקטורה שלו, וכמובן את ההיסטוריה שלו ואת ייעודו. האמנית מציגה, לצד הסיפור האישי שלה, גם את העובדות על המחנה. לצד המאמר שלה האמנית משוחח עם צבי אפרת על היצירה "מחנה היהודים", שהיתה שיחזור של אחד המבנים במחנה במרסיי שהוצג במוזיאון הרצליה. שיחה שנייה קיימה המחברת עם יונה פישר על הנושא אמנות ופוליטיקה. מאמרה המקיף של סופי ואניש (עמ' 30–121), "תהפוכות ההיסטוריה: ביקורת אמנותית של הציונות, 1995–2003", מפרש את היצירה בתוך

ההקשר החברתי והפוליטי שלה. את הטקסט של הספר מלווים תצלומים ותרשימים רבים. הספר אינו מיועד במיוחד לחוקרים של הגירה ועלייה, אך הוא מומלץ מאוד דווקא להם, משום שהוא מספק מבט מקורי, אמנותי, על נושא שהוא בנפשו של רבים מתושבי ישראל. כל נקודת מבט מוסיפה להבנה של העלייה לארץ נדבכים של תובנות.

דיוויד קורטן (2005). **כשהתאגידים שולטים בעולם** (מאנגלית: עדי נאי). תל-אביב: בבל. 446 עמודים.

דיוויד קורטן הקדיש שלושים שנה מחייו לעבודה בתחום הפיתוח באפריקה, באמריקה הלטינית ובאסיה. מתוך דאגה עמוקה לעתיד החברה האנושית הוא מצביע על ההרס לחברה ולסביבה שנגרם בשם יצירת עושר חדש. הוא מתאר כיצד הוויתור על הוויסות והסרת הגבולות הכלכליים והמדיניים יצרו כלכלה גלובלית בעלת עוצמה גדולה יותר משל כל ממשלה. ב־1995, בעת שיצאה המהדורה הראשונה של הספר, הבחינו רק מעטים בתופעות המצטברות, אולם בשנת 1999 הושמעה "מחאת סיאטל" – המחאה הגדולה נגד ארגון הסחר העולמי והתפקיד שהוא ממלא בהקרכת הדמוקרטיה על מזבח שלטון התאגידים הגלובליים. הדיונים בעקבות המחאה הביאו להקמתה של ברית אזורית עולמית של ארגונים חברתיים, המקבצת יחד ארגונים רבים ושונים הנלחמים נגד מדיניות מכוונת בעידודם של תאגידים גלובליים ופוליטיקאים התלויים בכספי תאגידים אלה. ספר זה מצביע על המגמות המסוכנות של השתלטות כלכלית על העולם וניצולו ללא גבולות, ומנגד הוא מציע חלופות לחיזוק הדמוקרטיה והחברה האזרחית.

ארנה קזין (2005). **במרחק הליכה: חיבור על תרבות הצריכה**. תל-אביב: בבל (סביבה ישראלית) ומרכז השל. 76 עמודים.

ארנה קזין, עיתונאית הכותבת על חברה ותרבות בעיתון "הארץ", כתבה כאן על החיים בעיר כחלופה בת-קיימא, שיש בה סולידריות, חירות ומגוון. כתיבתה ממחישה עד כמה תרבות הצריכה, שמוקדיה הם הקניון המלאכותי ותעשיית השימוש החד-פעמי, שלכאורה מעניקים חירות ונוחיות, מסכנים את העירוניות במשמעותה התרבותית העמוקה. זהו חיבור ישראלי המצטרף לכתיבה הביקורתית על תרבות

הצריכה של נעמי קליין ("נו לוגו") ושל קאלה לאסן ("שיבוש תרבות"), שתורגמו לעברית למען הקוראים בישראל ביוזמת הוצאת בבל בשנת 2002.

רוביק רוזנטל (עורך) (2005). **שורש הדברים: עיון מחדש בשאלות עם וחברה. ירושלים: כתר הוצאה לאור. 399 עמודים.**

הספר הזה הוא אוסף מאמרים שהוקדש ליאיר צבן במלאת לו שבעים וחמש ושנים. הספר מבקש לשרטט, כדברי עורכו, את קווי המתאר של מקבץ השקפות עולם שהגדירו את מה שנקרא פעם בשם "השמאל". בשער הראשון, שבו מובאים עשרה מאמרים, נדונות שאלות של המפגש בין עם, ארץ, לאום ודת ומתוארים בו הניסיונות לאחות מחדש את התפרים שבין ציונות, יהדות, ישראליות וטריטוריה. תרמו לשער זה, עמוס עוז, מנחם קליין, דוד שחם, מנחם ברינקר, א.ב. יהושע, יגאל עילם, ירמיהו יובל, אלק אפשטיין, ג'ק חביב וגדי בן עזר. השער השני עוסק במחשבה החברתית ומימושה בישראל: האם רעיונות כמו אחריות חברתית, שוויון ורווחה יכולים עדיין לעמוד מול רעיונות השוק וההון הגדול? האם יש משמעות לסוציאליזם גם בימינו? את שמונת המאמרים בפרק זה כתבו אריאל רובינשטיין, דני גוטוויין, ראול טייטלבוים, סאלם ג'ובראן, דן יעקובסון, זאב צחור, אברהם דורון ודני פילק. השער השלישי עניינו המפגש בין התרבות והחינוך לישראליות. את שבעת המאמרים כתבו יאירה אמית, יערה בר-און, נסים קלדרון, אוקי מרושק, עמי וולנסקי, רון ברקאי ורוני סומק. בסוף-דבר מציג יאיר צבן מחשבות ותובנות שהציבורי והאישי משולבים בהם.

יפיו של הספר נובע מחציית הגבולות המודעת שעשה העורך, שכינס את הפואטי, האקדמי, החברתי והפובליציסטי בניסיון לשרטט את אותה השקפת עולם ישראלית שמאלית.

שרון רוטברד (2005). **עיר לבנה, עיר שחורה. תל-אביב: בבל. 352 עמודים.**

האדריכל שרון רוטברד מספר על תל-אביב, העיר הלבנה שצמחה מן החולות ואף זכתה להכרה בינלאומית בשל בתי הבוהאוס שהביאו להכללתה ברשימת אתרי המורשת העולמית של אונסק"ו. רוטברד מבקש להטיל ספק באתוס הלבן של תל-אביב. הוא

עושה זאת בליווי מפות, תעודות ורישומים מאירי עיניים, כפי שיאה לספר בתחום הארכיטקטורה. הוא מפרט אירועים המוליכים את הקוראים להתבוננות גם בסיפור העיר השחורה – יפו (ובהמשך דרום תל-אביב) – שממנה, מולה ועל השבונה התעצבה תל-אביב, ולפיכך זהו ספר על הפוליטיקה והמדיניות שהארכיטקטורה והתכנון משרתים. המחבר מקדיש פרקים ל"יפו העתיקה" שתוכננה בשנות ה-60' של המאה העשרים, וגם ל"הרי הזבל" של שנות ה-80', שבאמצעותם פונו תושבי עג'מי (ולפניהם שכונות ערביות אחרות) מבתיהם בטענה שמדובר בהתחדשות עירונית, לטובת בנייה לעשירי עולם. הספר מביא גם את סיפור "התחנה המרכזית החדשה" בתל-אביב וגם את מבצע גירוש העובדים הזרים, שני אמצעים ושתי תקופות שהביאו להתרוששות ולניוון של שכונת נווה שאנן, שתושביה איבדו את האפשרות לחיות בעיר בעלת צבעים משלהם. זהו ספר שיסייע למעוניינים ללמוד יותר על כשליה של מדיניות פיתוח אורבנית, ויעזור להבהיר מי המרוויחים ומה המפסידים ממדיניות זאת.

נינה תורן (2005). **נשים באקדמיה הישראלית: דימויים, מספרים, הפליה. תל-אביב: הוצאת רמות – אוניברסיטת תל-אביב. 199 עמודים.**

ספרה של נינה תורן, פרופסור לסוציולוגיה, מבוסס על סדרת מחקרים שערכה המחברת במשך עשר שנים בערך על נשים וגברים באקדמיה בישראל (בשבע אוניברסיטאות המחקר). בתשעה פרקים מלווים בנספחים מתוארים ומנותחים כאן הגורמים המרכזיים המעצבים קריירה מקצועית של נשים באקדמיה הישראלית: סטריאוטיפים מגדריים, מיעוט מספרי והפליה. דפוס הקריירה של נשים מתאפיין בהתקדמות איטית מזו של גברים ובהתרכזות בדרגות הנמוכות ובתחומי מחקר "רכים", שהיוקרה והכוח בהם פחותים. המחברת טוענת, שבעיות אלה אינן ייחודיות לישראל, אלא קיימות ברמה זו או אחרת בכל מערכות ההשכלה הגבוהה בעולם המערבי. יחד עם זאת, המצב בישראל קשה יותר ומשתנה לאט יותר בגלל מסורות תרבותיות ובגלל המצב החברתי-פוליטי השורר בה. גם הפעילות החברתית ובתחום החקיקה שמטרתה להביא לקידום השוויון בין המינים באקדמיה היא פחות אינטנסיבית ופחות אפקטיבית מאשר במדינות אחרות. בספר מובא ניתוח של המכשולים והמחסומים שבפניהם עומדות נשים באקדמיה. כמו-כן מובא בספר פרק המלצות ומסקנות, המבקש לבחון מאמצים שונים, כולל ניסיונה האישי של החוקרת, לקדם את הנושא. הספר מיועד למי שמתעניינים בתהליכים של היווצרות והשתמרות אי-שוויון בין קבוצות חברתיות, ובמיוחד באי-שוויון מקצועי על בסיס מגדר.

Geoffrey Nelson & Isaac Prilleltensky (Editors) (2005). *Community psychology: In pursuit of liberation and well-being*. Houndsmills: Palgrave Macmillan. 578 pages.

ספרם של גלסון ופרילֶלְטנסקי הוא מבוא לפסיכולוגיה קהילתית המציע נקודת מבט מיוחדת אל שליחותו של מקצוע זה כנלחם בדיכוי ובחוסר אונים חברתי. הספר מציג תהליכי גלובליזציה והגירה כהקשר שבו פועלת היום הפסיכולוגיה הקהילתית, והמחברים מנתחים את תוצאות תהליכים אלה, את העוני והשוליות של אוכלוסיות גדלות והולכות. הספר מפרש את משמעותם של השתלטות אתנית (Colonization) וגזענות, מתאר תהליכי הגירה והסתגלות, ויוצא נגד ה־Abelism (שהוא ראיית החברה מנקודת מבטם של אנשים כשירים ובריאים בלבד). פרקים בספר מוקדשים למשמעותם של צדק חברתי, שחרור ורווחה לכל. הספר הוא ספר לימוד למקצוע אקדמי (שעדיין אינו נלמד בישראל), ומשום כך הוא מכיל, בתחילת כל פרק, את מבנה הפרק, כולל שאלות לדין ולפיתוח הנושא, ובמהלך הפרק מילון הגדרות ובו הסבר ממצה של המושגים השונים הנדונים בו. בסיום מוצעים אתרי אינטרנט שבהם ניתן למצוא חומר נוסף על הנושא שנדון. מכיוון שהספר מעודכן לשנה זו, הוא מציע בכל אחת מן הסוגיות שהוא דן בהן את העמדות והמקורות המעודכנים ביותר, לצד סקירת ההתפתחות ההיסטורית של החשיבה באותה סוגיה.

William A. Kahn (2005). *Holding fast: The struggle to create resilient caregiving organizations*. Hove, U.K.: Brunner-Routledge. 242 pages.

המחבר, מרצה להתנהגות ארגונית באוניברסיטת בוסטון, מסתמך על ניסיונו כיועץ וכחוקר של ארגונים נותני שירות, ובעיקר עמותות כגון בתי־חולים, מרכזים לבריאות נפש ובתי־ספר. הוא מגדיר ארגונים אלה בתור "ארגונים מטפלים". ארגונים מטפלים אלה מצויים במגזרים מגוונים – חינוך, בריאות, שירותים חברתיים, דת, טיפול מוסדי וטיפול פסיכיאטרי. הספר מגדיר אותם, מפרט את הבעיות המשותפות להם, וממליץ על אופן הניהול המתאים להתמודדות עם בעיות אלה. הספר מחולק לשלושה חלקים: החלק הראשון מגדיר את הארגונים, את אופי העבודה המיוחדת הנעשית בהם ואת המתחים והחוסן שהיא מייצרת. החלק השני מתעמק בבעיות המיוחדות לארגונים אלה, העומס, השחיקה, הפיצול, הפוליטיקה הארגונית ועוד. פרק זה מסתמך, לשם המחשה,

על אירועים ממשיים מחייהם של מבחר ארגונים המוכרים למחבר. הפרק השלישי מפרט את הכישורים הנחוצים לניהול ארגונים כאלה ולפתרון הבעיות השכיחות המאפיינות אותם. הספר מתאים לכל מי שעיסוקם בארגונים שבין מטרותיהם התערבות בחיי אנשים. מכיוון שהספר מציע מזור לשורה של חוליית ארגוניים המאפיינים שירותים חברתיים, הוא מתאים גם להדרכת מנהלים בארגונים אלה.

Eileen Milner & Paul Joyce (2005). *Lessons in leadership: Meeting the challenges of public services management*. London: Routledge. 192 pages.

המחברים, מרצים לניהול ידע ולניהול עסקי בבריטניה, כתבו ספר על מנהיגות ארגונית המתמקד בשאלה מהי מנהיגות מוצלחת של שירותים ציבוריים בחברה דמוקרטית. הספר אינו מחדש בתחום המנהיגות הארגונית עצמה, אך המוקד המיוחד שלו והסתמכותו על חקר אירועים מחיי שירותים ציבוריים העוברים תהליכי רפורמה מקיפה כתוצאה משינויים במדיניות הרווחה, יכולים להיות לעזר לקוראים ישראלים המתנסים בחוויות דומות בישראל. בספר נכללו שמונה פרקים. הפרק הראשון מאפיין סוגיה במדיניות ציבורית: בעיית המנהיגות בשירותים ציבוריים. הפרק השני בוחן את המחקר בתחום המנהיגות ומה ניתן ללמוד ממנו על הנדרש בפרקטיקה זאת. בפרק השלישי ניתנת התשובה לשאלה זו תוך התמקדות בניהול תוצאתי שאינו רווח כספי. בפרק הרביעי ההתמקדות היא בתכונה נוספת של הניהול הציבורי – ניהול שינויים והתחדשות ארגונית. הפרק החמישי מבקש להגדיר על בסיס הדיון שכבר פותח את מנהלי השירות הציבורי החדש ויחסיהם עם קובעי המדיניות, הפוליטיקאים. הפרקים השישי והשביעי מציגים מקרים של ניהול שירותים ציבוריים בבריטניה. הפרק השמיני מסכם את הלקחים, ומביא הגדרה ממצה של כישורי הניהול הנדרשים ממנהלים. זהו ספר שימושי המסכם היטב ידע קיים, והוא מתאים ליועצים ולמרצים בתחום הניהול הציבורי.

Lester M. Salamon, S. Wojciech Sokolowki & Associates (Eds.) (2004). *Global civil society. Vol. 2: Dimensions of the nonprofit sector*. Blumfield, Conn.: Kumarian Press & John Hopkins Comparative Nonprofit Sector Project. 335 pages.

לספר זה תרמה מפרי עטה קבוצה בינלאומית גדולה של חוקרי המגזר השלישי. מטרתו להתוות ולתאר את היקפו של המגזר הזה ברחבי העולם. המסר העובר עם ההתבוננות בספר, המלא וגדוש נתונים, הוא, שיש מטרות גלובליות ראויות מעבר לכלכלה ולמסחר. ניתן להתרשם מן הכוונה לשדר לעמותות ולמלכ"רים ברחבי תבל, המקדישים את עצמם לשיפור איכות החיים בקהילות ולנתינה וטיפול בזולת, שהם תופעה גלובלית ומשום כך השפעות הדדיות ושיתופי-פעולה בתחום זה יביאו להתפתחויות חיוביות נוספות במדינות עצמן ובעולם כולו. בהקדמה לכרך טוען לסטר סלומון, מעורכי הספר, שזה כמה עשרות שנים מתחוללת בעולם מהפכה מוסדית וארגונית המתבטאת בהקמתם של ארגוני חברה אזרחית המספקים צרכים אנושיים מכל הסוגים. השינוי החברתי כבר הניב מחקרים ותיעוד רב. הכרך הנוכחי הוא השני המבקש לסקור את מצבו של המגזר השלישי ברחבי העולם. הוא מספק נתונים על מצב המגזר בעיקר בארצות פחות מפותחות ומשום כך אולי פחות מוכרות באפריקה (קניה, דרום אפריקה, טנזניה ואוגנדה), בדרום אסיה (הודו, פקיסטן, הפיליפינים, קוריאה הדרומית), במזרח התיכון (מצרים, לבנון ומרוקו). בנוסף לכך מופיעים בו ממצאים מאיטליה, מנורווגיה ומפולין, שלא הופיעו בכרך הראשון. הספר מספק פרק השוואתי הנותן מידע על החברה האזרחית בשלושים ושש מדינות. נוסף על האמצעים של עריכה ריכוזית, המביאה התייחסות השוואתית בכל מדינה לגבי מצבה ביחס לאחרות, העורכים מתארים כל אחת מן המדינות המתוארות בהקשר הגלובלי. כך יכולים קוראים חיצוניים, כמו גם החוקרים המקומיים, להעריך ולמדוד את איכויותיהן הייחודיות והמשותפות של כל המדינות המשתתפות בפרויקט.

Robert Mark Silverman (Editor) (2004). *Community-based organizations: The intersection of social capital and local context in contemporary urban society*. Detroit: Wayne State University Press. 217 pages.

רוברט סילברמן, שערך את הספר ותרם לו מספר פרקים חשובים, הוא מרצה במחלקה לתכנון עירוני ואזורי של אוניברסיטת ניו יורק בבופאלו. הספר מבקש לבחון את משמעות המושג "הון חברתי" בהקשר הקהילתי העירוני, בעיקר במציאות של ארגונים קהילתיים הקמים כדי לעודד הון חברתי בשכונות עירוניות עניות. הספר מחולק לשלושה חלקים. החלק הראשון, "הון חברתי כמכשיר להעצמת העניים", מציג את השאלות התיאורטיות והפרקטיות הביקורתיות. כלומר, מה מטרתו של הון חברתי והאם ארגונים קהילתיים, ללא הון פיננסי מספיק, יכולים להשיג שליטה טובה יותר על הקהילה בסביבתה. החלק השני, "מחסומים מבניים והקשר של בניית הון חברתי", מציג בעזרת דוגמאות מן השטח כמה קשה להסתמך רק על הון חברתי מקומי ללא מדיניות חברתית מתאימה שתעודד משאבי הון נוספים להירתם למשימה. החלק השלישי, "השפעתם של הגזע, המגדר והאמונה הדתית", מציג דוגמאות נוספות מן השדה לפיתוח הון חברתי באמצעות ארגונים פמיניסטיים, אתניים ודתיים. את הפרקים כתבו מחברים שרובם מעורבים באופן בלתי אמצעי בהפעלה ובניהול של ארגונים קהילתיים במקומות שונים ומגוונים ברחבי ארצות-הברית. הספר מסתיים במאמר של העורך, המציע מודל פרוגרסיבי (מתקדם) לגיוס הון חברתי המבוסס על לקחי הכותבים בספר. בין היתר מציע המאמר יצירת מנגנון פוליטי שיאפשר גישה טובה יותר של ארגונים קהילתיים לתהליכי עיצוב מדיניות ברמה הלאומית ושיתוף הקהילה באופן מייצג יותר בניהול ובקבלת ההחלטות בארגונים הקהילתיים עצמם. הספר כתוב וערוך היטב, וניתן ללמוד מן הדוגמאות והלקחים שבו גם על הנעשה בארץ.